

Pokalbis su redaktore, vertėja Aušra Stanaityte-Karsokiene

„Autoriaus kelias į leidyklą – tai lipimas į stiklo kalną“

S. D.: Kodėl knygose, kurias redagavote, galima rasti Stanaitytės pavardę? Ar tuo metu dar nebuvote Karsokienė?

A. K.: Ištekėjau studijų metais (1981), o baigusi studijas (1984) ir pradėjusi dirbti, jau buvau išsiskyrusi. Po skyrybų buvau susigražinusi mergautinę pavardę – tai buvo tam tikros ambicijos, tarsi noras visais atžvilgiais nutraukti ryšius su buvusiu sutuoktiniu. Dukters pavardė liko Karsokaitė – šitaip buvo išsaugotas „istorinis teisingumas“, nes ji buvo ir liko savo tėvo vaikas, nors aš ir nebebuvoau jo žmona.

Pasilikti mergautinę pavardę nebuvo jokių formalių keblumų – anų laikų „poskyrybiniame“ dokumentų tvarkymo procese tai buvo numatyta kaip tipiška situacija, reikėjo kažkokioje anketoje pažymėti, kokią pavardę pasilieku – sutuoktinę ar ikisantuokinę. Galbūt taip buvo pasekta Rusijos praktika – manau, išsiskyrusios Rusijos gyventojos taip pat neretai atsiimdavo mergautinę pavardę, nes nepažįstamiems žmonėms rusių moterų pavardės neišduoda jų šeimyninio statuso ir nesukelia papildomų svarstymų, kaip prisistatyti viešumoje – kaip „senmergei“ ar kaip tapusiai teisėta gyvenimo draugo „nuosavybe“. Lieka tik apsispręsti, ar norisi pasilikti tokį suvenyrą – pavardę – iš buvusio vyro, ypač jei neturi su juo bendrų vaikų.

Lietuvoje tai nebuvo tipiškas atvejis – vis dėlto jau kokių 25-erių gyvenimo metų moteriškos lyties asmuo su mergautine pavarde patirdavo milžinišką spaudimą: mažų mažiausiai tave persekiodavo prastai slepiamas smalsumas, dėl kokių savo ydų iki šiol likai niekieno nepaimta į žmonas. Mano bendramokslė iš Anykščių, paprastų žmonių vaikas, kaip ir daugelis, baigusi studijas Vilniuje, iš motinos tiesiai išgirdo paprastumu pribloškiančią frazę, esą, ko tada reikėjo važiuoti į tą Vilnių (suprask, kur daugiau potencialių kandidatų į vyrus), jeigu likai neištekėjusi iki tokio „vėlyvo“ amžiaus – 23–24-erių metų. Retas

net mažai pažįstamas asmuo, paprastai išsilavinęs ir laikomas kultūringu, manęs po skyrybų rūpestingai nepaklausdavo, kodėl gi aš iki šiol likau neapsirūpinusi antruoju vyru, ir dar būtinai pamokomai papasakodavo, kad vaikas, kurį viena auginau, negali būti kliūtis vėl susikurti asmeninę laimę, nes tas mano pašnekovas turi bent kelis pavyzdžius, kaip vienišą moterį (žinoma, puikią moterį, kokia aš, matyt, nebuva, jei manęs niekam nereikėjo) su vaikais kažkas teikėsi pagerbti vedybomis.

Prisimenu iškalbingą epizodą – po studijų darbindamasi pirmojoje savo darbovietėje, „Vagos“ leidykloje, turėjau pateikti dokumentus kadrų skyriaus (dabar vadintume personalo) viršininkei, bet dar nebuva gavusi naujo paso su susigražinta Stanaitytės pavarde. Tai išgirdusi viršininkė pažiūrėjo į mane treniruotu neperregimu ir kartu nemaloniai smalsiu saugumietės žvilgsniu (buvo kalbama, kad šias pareigas eidavo tik KGB darbuotojai – matyt, visuotinei tarybinių avelių kontrolei palaikyti, pradedant nuo tikslaus bandos galvų suskaičiavimo ir baigiant visų jų kelių žinojimu) ir be ceremonijų, pirmąkart mane matydama, paklausė: „Tikitės dar ištekėti?“ Kiek supratau, tą pavardės keitimą ji išsiaiškino taip, kad nuslepiu savo nevykusią biografiją ir ieškau naivių aukų – iš pradžių apsimetusi netekėjusia, noriu suvystyti kokį vyruką. Garsiai dėstyti į akis tokias prielaidas anaip tol ne visi laikė blogu tonu.

Galimybe po skyrybų vėl tapti „netekėjusia“ aš pasinaudojau – pasekusi savo mylimos giminaitės – tėvo pusseserės skulptorės ir keramikės Joanos Stanaitytės – pavyzdžiu, kuri po skyrybų su metalo dailininku Lionginu Virbicku buvo oficialiai atsiėmusi mergautinę pavardę. Žavėjau, kaip ji didvyriškai laikėsi likusi viena auginti tris vaikus (jiems liko tėvo pavardė). Viena mokėjo už kooperatinį (t. y. ne dykai, o išsimokėtinai, ir tikrai už nemažus pinigus, paskirtą) butą, viena išlaikė vaikus. Lėkšti anų laikų anekdotai apie alimentų mokėjimo vengiančius vyrus buvo visiškai pagrįsti tikrove ir dėl nusistovėjusio požiūrio, kad vyrui tarsi natūralu kuo toliau bėgti nuo atsakomybės už vaikus, palikus auginti buvusiai antrajai pusei, ir dėl realiai kuklių daugelio ano meto žmonių galimybių išlaikyti bent kelias šeimas, nors iš

vidutinių pajamų net sąžiningai mokami alimentai toli gražu nesiekdavo pusės (turint galvoje, kad kita pusė priklausė iš motinos) vaikams reikalingų išlaidų.

Man teko skirtis tada, kai Tarybų Sąjungoje buvo tikslingai kur kas labiau apsunkintas skyrybų procesas negu iki tol. Apie tą laiką susigriebta, kad išyra didžiulė dalis santuokų (tiksliai negaliu pasakyti, bet, atrodo, statistika artėjo prie 50 procentų), todėl išrasta sistema, kaip formaliai padaryti skyrybų procesą sudėtingesnę ir skyrybų vargais nuo jų atgrasyti – bent laikinai, bent kokią nors dalį – neva galbūt dėl tuščio kaprizo užsigeidusius skirtis tarybinius piliečius – paprastai pilietes.

Bent mano patirtis rodo, kad daugiausia skyrybų iniciatorės būdavo moterys, bet būtų klaida tai suprasti kaip didelės emancipacijos apraiškas. Tiesiog papročiai vyrų gyvenimą šeimoje buvo padarę labai patogų – žinoma, patogų žmogui be sąžinės ir atsakomybės, bet nuosekliai paikinant net padorų žmogų šios kliūtys paprastai gerokai apnyksta. Buvo laikoma norma ir kone tikro vyro (nepakišto po bobos padu) garbės reikalu pragerti atlyginimą, šiukštu neatiduoti jo žmonai (kukliai nutylint, kad jis bus nusuktas ir nuo vaikų), susitikinėti su meilužėmis, nė piršto nepajudinti dirbant kasdienius namų darbus, nestovėti amžinose parduotuvių eilėse, laukiant manos iš dangaus – kokią nors iš anksto nežinomą valandą X stebuklingai vitrinoje atsiradusių kai kurių paprasčiausių maisto produktų, kurių šiaip jau nebūdavo. Visa tai buvo sutuoktinės prerogatyva, nors ji dirbo tiek pat darbo valandų. Tiesa, sutuoktinio garbės reikalas buvo kada nors įkalti vinį į sieną, o idealus sutuoktinis iš bėdos atlikdavo išnirusios elektros lizdus keičiančio elektriko, amžinai varvančių kranų ir unitazo santechniko, laikui bėgant apšiurusią kambario sienų dažytojo ir linoleumo klojėjo (kai šeima per pažintis – „blatą“ – įsigydavo dažų, linoleumo ar kitų deficitinių prekių ir sugalvodavo pasidaryti namuose remontą) darbus.

Žodžiu, vyras retai turėdavo rimtą motyvą mesti patogų gyvenimą, kuriame buvo šiltai aprengtas ir pamaitintas ir dar mielai naudojosi Batalovo herojaus iš garsiojo filmo „Maskva netiki ašaromis“ ištarta maksima, kad moterys (bobos) apskritai

negali kelti prieš vyrą balso *vien dėl to*, kad jis yra vyras. Ir nenuostabu, kad toks gyvenimas su kraštutinėmis savo apraiškomis galiausiai apkarsdavo būtent moterims. Neturėdama namuose jokio balso, faktiškai viena maitindama ne tik vaikus, bet ir geriantį vyrą, nuolat kęsdama lėkštų anekdotų apdainuotas jo „komandiruotes“ (t. y. banalų ištvirkavimą), kartais moteris vis dėlto prieidavo tokią ribą, kai apsispręsdavo, kad likusi viena bent jau nebus kasdien namie žeminama. O dar prisiminkime tvirtai išsisknijusią moterų šeimoje auklėjimo kumščiais tradiciją. Ją tarybinėje mitologijoje atsverdavo nebent anekdotų, karikatūrų ir agitbrigadų numerių herojė ragana, su suktukais plaukuose ir kočėlu rankoje pasitinkanti nežinia iš kur po kelių dienų grįžtantį „užguitą“ savo vyrą, paprastai norėdama iš jo išlupti bent atlyginimo likučius. Suprask, jei bobų nepastatysi į vietą, pats gausi kočėlu.

Beje, net mušimas moteriai dažnai taip ir netapdavo (deja, iki šiol ne visada tampa) tuo paskutiniu lašu taurėje. Mano pačios buvusi anyta, pagimdžiusi ir išauginusi septynis vaikus, nugyveno gyvenimą su girtuokliu ir nuolat ją mušančiu vyru, beveik taip ir nemačiusi šeimos biudžete jo pajamų. Bent jau, kiek atsimenu, *visa* jo pensija eidavo į jo taupomąją sąskaitą, ta sąskaita toli gražu nebuvo skirta kokioms nors bendroms šeimos reikmėms, ir net alkoholį jis pirkdavo iš *jos* pensijos. Beje, būdamas kaimietis, mėgo baltai išskalbtus ir išlygintus marškinius. Prie kaimo darbų nesiveržė. Mano buvusi anyta taip paaiškino, kodėl nesiskyrė: „Kaip aš būčiau gyvenusi viena su septyniais vaikais?“ Niekada nesusimąstė, kad jei būtų išsiskyrusi, ir toliau būtų juos viena išlaikiusi, tik niekas nebūtų jos mušęs ir valgęs bei gėręs jos ir vaikų sąskaita.

Tegul kas nors paneigia arba pakoreguoja čia mano piešiamą niūrų tarybinių šeimyninių papročių paveikslą – mielai priimsiu tas pataisas, jei žmogus tikrai bus savo kailiu patyręs anų laikų gyvenimą nuo gimimo iki – pageidautina – imtinai to gyvenimo tarpsnio, kai reikia užsidirbti duonai ir išlaikyti šeimą. Beje, aš pati užaugau pavyzdinėje (su savais pragariais, žinoma) šeimoje, mano motina buvo darbštaus, negeriančio, nerūkančio ir į kitas

nesidairančio tėvo gerbiama ir godojama, tad galbūt mano baisėjimasis aplink vyravusiais papročiais kiek sustiprintas kontrasto. Galiu tik tiek pasakyti, kad iš artimesnių išsiskyrusių mano kurso draugių, kurių buvę sutuoktiniai – daugiau ar mažiau mano pažįstami inteligentiški žmonės, reta kuri nėra gavusi mušti nuo buvusio vyro. Tarp tų mušeikų yra dabar labai garsių ir labai gerbiamų pavardžių. Taip, ir man nėščiai trenkė į veidą pagiringas sutuoktinis, girtas net bandė smaugti, bet jį bent iš dalies pateisina faktas, kad buvo tamsus, „prastas“ žmogus. (Žinoma, tai nepateisina manęs, kodėl už tokio asmens ištekėjau, bet mano tikslas nėra visur likti teisiai. Taip, buvau neteisi.) Taip, mano liudijimas, kad mano kurso drauges mušė jų vyrai inteligentai, pagrįstas tik tų draugių pasakojimais ir mano matytomis mėlynėmis jų paakiuose – taip, galime manyti, kad jos „nukrito nuo laiptų“ ir kad aš seku nebūtas siaubo pasakas.

Kaip minėjau, mano laikais skirtis tapo gana sudėtinga. Pirmiausia buvo įvesta tvarka, pagal kurią įteikus skyrybų pareiškimą byla apskritai nebūdavo svarstoma pusę metų (svarstymas bendrąja tvarka būdavo atidedamas tokiam laikui) – reikėdavo išlaukti šį privalomą „bandomąjį“ laikotarpį, rūpestingosios tarybų valdžios suteiktą nesusipratusiam piliečiui (kaip sakiau, dažniausiai pilietei, be abejo, negalinčiai savarankiškai nuspręsti, kas jai geriausia asmeniniame gyvenime) „galutinai apsispręsti“, o galbūt išsaugoti šeimą, t. y. dar mažiausiai pusę metų pagyventi su, pvz., girtuokliu ir mušeika. Nenoriu meluoti, bet atrodo, kad šis laikotarpis bent kai kuriais atvejais būdavo pratęsiamas dar pusmetį. Kai padaviau teismui skyrybų pareiškimą ir pagaliau byla buvo pradėta svarstyti, mane išskyrė tik iš trečio karto, mat mano vyras, sekdamas anekdotiniu alimentininkų pavyzdžiu, išvyko kažkur toli į Rusiją, gyveno nežinia kur ir neatvykdavo į teismo posėdžius, nes jam net šaukimo buvo neįmanoma nusiūsti. Pagal tuometinius įstatymus į tokią bylą neatvykus antrajai pusei santuoka būdavo nutraukiama tik iš trečio karto. Tai truko ilgus mėnesius. Mano duktė gimė 1982 metais, jau man faktiškai negyvenant su vyru, o mano skyrybos įvyko bene 1984 metais. Alimentų, išskyrus vienintelį

atvejį, niekada nesu gavusi. Tai nebuvo išimtinis, greičiau gana būdingas atvejis.

Mano akimis, būtent išsiskyrusios moters socialinis diskriminavimas – bent materialia prasme – buvo didžiausias, lyginant su kitomis moterimis (sakyčiau, moraliai labiausiai buvo diskriminuojamos niekada netekėjusios moterys – „senmergės“). Kaip viena auginanti vaiką, aš neturėjau jokių socialinių lengvatų, dargi buvo specialiai pasistengta tokioms, kaip aš, apsunkinti gyvenimą – tai akivaizdžiai buvo dar viena skyrybų „prevencijos“ priemonė. Lengvatų turėjo tik vaikus auginančios netekėjusios moterys – galima liūdnai ironizuoti, kad tai joms buvo tarsi kompensacija už taip ir nepatirtą „laimę“ santuokos liudijimo pavidalu. Jos gaudavo valstybės pašalpą vaikui auginti, išsiskyrusios – ne, net jei sutuoktinis visiškai nemokėjo alimentų. Eilėje butui gauti, priešingai negu jos, aš neturėjau jokių pirmumo teisių. Beje, įdomi detalė: kai mano bendradarbė „vieniša“ (t. y. netekėjusi) motina buvo begaunanti dykai paskirtą (vadinamąjį valdišką) butą, ji žūtbūt stengėsi pasiekti, kad jai būtų paskirtas dviejų, o ne vieno kambario butas, kaip jai tada grėsė. Mat ji turėjo sūnų, o tarybiniai įstatymai buvo numatę, kad berniukas išimtinai nusipelno autonomiškos erdvės, negali gyventi nuo motinos atsiskyres tik širma ar rūbų spinta. Jei mano bendradarbė būtų turėjusi dukterį, tarybinis teisingumas atskiro kambario mergaitei nenumatė ir ji nė svajoti nebūtų galėjusi apie atskirus kambarius sau ir dukteriai.

Taip pat mano laikais buvo įvesti skirtingi mokesčio už darželį lankančius vaikus tarifai. Minimalus mokestis (jis liko toks kaip anksčiau – 12 ar 16 rublių, nepamenu) buvo taikomas mažesnes pajamas gaunančioms šeimoms, maksimalus (22 ar 24 rubliai – milžiniška suma iš šeimos biudžeto) – turtingesniems. Dėl to įvestas reikalavimas darželinukų tėvams ar vienam iš tėvų pateikti pažymą apie visas šeimos pajamas – jei vaiko motina buvo išsiskyrusi, turėjo pateikti pažymą ir apie gaunamus alimentus, kurie teoriškai buvo privalomi, o praktiškai dažnas išsiskyres nusidėjėlis stengdavosi jų išvengti ir pasistengęs išvengdavo. Išieškoti alimentus būdavo nepaprastai sunku. Žodžiu, jeigu vaiko

tėvas nemoka alimentų, motina negali darželiui pristatyti pažymos apie pajamas iš gyvo tėvo pusės. Pažymos, kad vyras nemoka alimentų, niekas neišdavinėjo. O nepristačius darželiui visų reikiamų pažymų apie pajamas, reikėjo mokėti maksimalų mokestį, kuris pirmiausia buvo numatytas lyg ir gaunantiems dideles pajamas, bet iš tiesų palietė daugybę tokių, kaip aš, negaunančių alimentų vaikui ir vargstančių iš plikos skurdžios algos su vaiku ant rankų ir dar be savo kampo.

S. D.: Ar mes kalbame apie devintą dešimtmetį?

A. K.: Taip. Mano duktė gimusi 1982 metais, darželį lankė iki 1988-ųjų. Man realiai grėsė maksimalus mokestis už darželį iš 105 rublių algos, gaunamos „popieriuje“ (kiek gaudavau atskaičius mokesčius, tiksliai nepamenu – turbūt atlyginimas siekė 100 rublių). Pradėjau eiti kryžiaus kelius – nors mano atvejis buvo tipiškas, nebuvo į ką kreiptis, o dar papildomas 10–12 rublių mokestis už darželį man būtų buvusi katastrofa. Nebuvo ministerijos, žinybos ar valdybos, patvirtinančios, kad aš negaunu alimentų. Galiausiai mano tėvų pažįstamas teisėjas man patarė oficialiai per teismą atsisakyti alimentų, kadangi buvo aišku, jog niekada jų negausiu. Taip ir padariau, taigi pasiekiau *de jure*, kad mano ir dukters pajamos būtų pripažintos *de facto*, t. y. kad jas sudaro vienintelis šaltinis – mano atlyginimas, ir nebuvo apmokestinta maksimaliu mokesčiu už dukters darželį.

S. D.: Žmonės sakydavo, kad moteris teka vien tam, kad pasikeistų pavardę. Jūsų pavyzdys – atvirkštinis atvejis. Iki šiol aš juokaudavau, kad tais laikais vienintelė mano pažįstama moteris skirdamasi susigražino mergautinę pavardę. Rima Pociūtė – Jūsų kurso draugė. Pasirodo, kad tai buvo gana paplitęs reiškinys.

A. K.: Gal ir nelabai paplitęs, bet precedentų buvo. Kaip minėjau, aš pasekiau savo tetos pavyzdžiu. Nežinau, ar Rima sekė kieno nors pavyzdžiu, bet ji, kiek suprantu, skyrėsi vėliau negu aš, taigi net tarp mano asmeninių pažįstamų tikrai buvo ne pirmoji.

Beje, mano išdidumas atsikeitus pavardę truko neamžinai. Kildavo visokių biurokratinių keblumų: dukra – Karsokaitė, aš – Stanaitytė, tai vis dėlto Tarybų Lietuvoje nebuvo dažnas reiškinys, valdininkai sutrikdavo gavę tokį galvosūkį. („Vienišos“, t. y. netekėjusios, motinos absoliučiai daugeliu atvejų registruodavo vaikus savo pavarde – dažniausiai tai tikrai būdavo vyrų likimo valiai paliktos moterys.) Įvairiose biurokratinėse situacijose man reikėdavo nuolatos įrodinėti savo ir savo dukters giminybę. Kai Lietuva tapo laisva, buvo visuotinai keičiami tarybiniai pasai į Nepriklausomos Lietuvos Respublikos piliečių pasus. Mano duktė tuo metu buvo dar mažametė, ji dar figūravo visuose mano biurokratinuose reikaluose ir aš vis dar vargdavau dėl mūsų pavardžių skirtingumo. Tada ir vėl atsikeičiau pavardę – vėl į santuokinę. Tai buvo vėl lengvai atlikta, kaip ir vykdant pavardžių rokiruotę po skyrybų, nors mano buvęs vyras jau buvo miręs. Pagal įstatymus man priklausė teisė iki gyvos galvos vadintis sutuoktinio pavarde visiškai be jo žinios, jei jau kartą buvau už jo ištekėjusi. Paradoksas – susigražinau mirusio vyro pavardę, nors iš tiesų mano tikslas buvo tiesiog suvienodinti savo ir dukters pavardes.

S. D.: Kokiais keliais Jūs atėjote į „Vagos“ leidyklą? Nuo kada iki kada ten dirbote?

A. K.: Atėjau baigusi Vilniaus universitetą – 1984 metais. Dirbau iki 1994 metų, kai „Vaga“ jau byrėjo. Atėjau su savo diplominio darbo vadovo Donato Saukos rekomendacija. Buvo atsilaisvinusi vieta – ilgametė Dailės leidinių redakcijos darbuotoja sunkiai susirgo, buvo gavusi invalidumą ir realiai nebegalėdama toliau dirbti išėjo iš darbo. Mirė pirmomis mano darbo dienomis.

Dirbti „Vagoje“ pradėjau dar neapsigynusi diplomo. Po studijų pasilikti dirbti Vilniuje nebuvo paprasta net vilniečiams, kurie, aišku, nenorėdavo išvažiuoti iš savo gimtojo miesto.

S. D.: Ar tie vilniečiai buvo paprasti vilniečiai, ar literatų būrelio žvaigždės, kurias lepdavo nuo pirmo kurso?

A. K.: Pirmiausia kalbėkime apie tai, kad lepinamomis žvaigždėmis galėdavo tapti ir tapdavo ne tik vilniečiai. Provincija buvo taip pat nenutrūkstamas gabių studentų šaltinis, būsimų literatų būrelio narių ir anais laikais gimdavo ne tik Vilniuje. Dėstytojui, be abejo, buvo iš dalies ambicijos reikalas padėti rasti šiltesnę vietą savo vertinamiems studentams, juk likimų lėmėjo vaidmuo irgi buvo įtakingumo požymis. O čia aš kalbu tiesiog apie visus iš eilės vilniečius. Greičiausiai ir jie tik per pažintis ir protekcijas įsidarbino sostinėje. Mat aukštųjų mokyklų absolventai turėjo prievolę tam tikrą laikotarpį atidirbti toje darbovietėje, kurią privalėjo rinktis tik pagal sąrašą, baigiant studijas (mano laikais – per pokalbį su universiteto prorektoriumi) pateikiamą būsimiems diplomantams. Tame sąraše bent jau lituanistai rasdavo išimtinai mokytojo darbo vietas provincijoje. Apie laisvas darbo vietas aukštosios mokykloms, reikia manyti, pranešdavo įvairių Lietuvos vietų švietimo skyriai. Be abejo, šitaip buvo siekiama, kad ne vien Vilniuje susitelktų darbo ieškotojai.

Dabar mėgstama kalbėti, kad kaip gerai būdavo, nes po studijų visi gaudavo darbą. Bet tais laikais aukštųjų mokyklų absolventai vis dėlto tą gerį priimdavo kaip nelabai mielą prievolę. Laisvo pasirinkimo iš tiesų nebuvo. Kadangi bent formaliai aš turėjau rinktis iš siūlomų darbo vietų sąrašo, nors man jau buvo pažadėta, kad būsiu priimta dirbti į „Vagą“, neva pasirinkau mokytojos darbą artimesniame mieste – Jonavoje, į kurią nebuvo sunku nuvažiuoti gauti „atleidimo rašto“ iš vietos švietimo skyriaus. Mane nesunkiai iš ten atleido – ne visada galbūt pageidauta naujų specialistų net ir provincijoje. Gali būti, kad „penkmečio planų“ vykdytojams buvo privaloma, tarkime, įdarbinti tam tikrą skaičių diplomantų – švietimo skyriai tiesiog turėjo tam tikrą darbo vietų skaičių pasiūlyti Universitetui, nors realiai laisvų vietų nebuvo, tad aš gal net kam nors palengvinau gyvenimą atsisakydama mokyti lietuvių kalbos ir literatūros Jonavos vaikus.

S. D.: Ar buvo plačiau paplitusi praktika, kad diplominių darbų vadovai ar šiaip geraširdiški, globėjiški dėstytojai paieškodavo studentams darbo vietų? Kokiems studentams darbo vietų būdavo realiai paieškoma?

A. K.: Kaip minėjau, dėstytojai rekomenduodami pasirūpindavo tais studentais, kurie jiems krisdavo į akį kaip turintys kokios nors potencijos. Dažnesnė praktika vis dėlto buvo padėti nusižiūrėtam studentui įstoti į aspirantūrą (dabar – doktorantūrą), parūpinti jam dėstytojo vietą aukštojoje mokykloje. Mano diplominio darbo vadovui Donatui Saukai, matyt, atrodė, kad galiu būti tinkama „Vagos“ redaktorės karjerai. Jis greičiausiai rūpinosi ne tiek manimi, kiek norėjo padėti kolegos tautosakininko Kazio Grigo žmonai Juditai Grigiene, „Vagos“ Dailės leidinių redakcijos vedėjai, ieškoti pamainos jau minėtai sunkiai sergančiai ilgametei buvusiai jos redakcijos darbuotojai. Greičiausiai ji prof. Saukos paprašė rekomenduoti ką nors iš studentų.

Tuo metu Sauka dėl pablogėjusios sveikatos beveik nevadovavo diplominiams darbams, aš tiesiogine prasme įsisiūliau jam į diplomantes, nes labai norėjau rašyti kursinį, paskui ir diplominį darbą iš tautosakos, o kitų galimų šios srities vadovų, ne tokio didelio kalibro savo srities mokslo išmybių, į kurių globą būtų buvę patogiau prašytis, tuo metu nebuvo. Žodžiu, tikrai nebuvo jam kritusi į akį kaip, tarkime, akademinų perspektyvų turinti studentė. Kita vertus, turėdamas mažai diplomantų jis asmeniškai mažai pažinojo studentų, taigi siūlydamas mane pažįstamai iš „Vagos“ bent jau žinojo, ką siūlo.

Mano supratimu, be rekomendacijos į „Vagos“ leidyklą niekas neatėjo – taip negalėjo įvykti. Dabar gal ir naivu pasakoti, bet nebuvo jokių viešų konkursų. „Vaga“ apie realiai esamą darbo vietą teoriškai turbūt galėjo teikti žinią Universitetui, kad įtrauktų į mano minėtą darbo pasiūlymų būsimiems absolventams sąrašą, bet nenorėjo gauti atsitiktinę kandidatūrą.

S. D.: Kokios buvo Jūsų pareigos?

A. K.: Aš atėjau dirbti jaunesniaja redaktore. Redakcijoje buvau tarsi asistentė. Redakcija – tai leidyklos skyrius. Leidyklos padaliniai buvo sudaryti pagal leidžiamos literatūros pobūdį: Verstinės literatūros redakcija, originaliosios Prozos redakcija, Poezijos redakcija (per ją turbūt ėjo ir vertimai), Literatūros kritikos redakcija, Vaikų literatūros redakcija (kol nebuvo įkurta „Vyturio“ leidykla). Aš dirbau Dailės leidinių redakcijoje. Buvo dar Dailininkų ir vien Dailės leidinių redakcijai priskirtų vadinamųjų meninių redaktorių korpusas. „Vagoje“ įvairiais laikotarpiais dirbo kokie 4–6 dailininkai ir 2 Dailės leidinių redakcijos meniniai redaktoriai. Jie apipavidalindavo knygas, kūrė iliustracijas, bet tai būdavo darbas už atskirą honorarą – tiesioginis darbas buvo priimti ir padėti techniškai įvykdyti neetatiniam dailininkams duotus užsakymus apipavidalinti knygas.

S. D.: Kas yra meninis redaktorius?

A. K.: Meninio redaktoriaus darbas yra žemesnio rango už knygos dailininko. Tarkime, dailininkas sukuria tai, kas dabar vadinama knygos dizainu, o meninis redaktorius tikrina ir koreguoja šį darbą labiau techniniu požiūriu. Prisiminkime, kad darbas vyko be jokių kompiuterių, knygos maketas buvo daromas vien rankomis, visi intervalai ir šriftai buvo žymimi popieriniame makete ranka, taigi buvo begalė lėto techninio darbo rankomis. Tad meninis redaktorius, kurio kvalifikacija leido įvertinti dailininko pasirinktą knygos dizaino principą, peržiūrėdavo šias smulkmenas, ar dailininkas neapsižiūrėjęs nenukrypo nuo savo pasirinktos sistemos ir ar ji atitinka poligrafijos reikalavimus bei pagaliau galimybes. Galėjo būti teikiamos ir meninės rekomendacijos dailininkui dėl konkretaus puslapio kompozicijos ir pan. Knygos dailininkas, kaip ir dabar, privalėdavo turėti tokią kvalifikaciją, kad jo maketas atitiktų techninius reikalavimus, tačiau meninis redaktorius visada dar peržiūrėdavo.

Tarkime, buvo ir tebėra nusistovėjusių knygos meno (ar veikiau amato) taisyklių, kurių privaloma paisyti. Pavyzdžiui, jei portrete pavaizduotas žmogus pasisukęs į kairę, portretas, ypač dedamas per visą puslapį, dažniausiai komponuojamas dešiniajame knygos puslapyje, kad portretuojamasis žiūrėtų į knygos vidų, į atvarto sulenkimą, o ne į „lauką“. Jei atsitikdavo atvirkščiai, meninis redaktorius tokią reprodukciją dažnai rekomenduodavo kelti į kitą vietą.

Šiaip jau apie savo darbo virtuvę tiksliau pasakytų patys anų laikų leidyklų dailininkai ir meniniai redaktoriai.

Techninio redaktoriaus darbas buvo labiau machaniškai, visai nekvestionuojant dizaino dalykų padėti galutinai parengti knygos maketą spaustuvės darbams, nes maketas buvo tiksli instrukcija, kaip spaustuviniu būdu montuoti kiekvieną knygos puslapį. Spaustuvei siunčiant korektūras meninis ir techninis redaktorius tikrindavo, kaip rezultatas atitinka maketą, ir taisydavo technines klaidas.

S. D.: Pasakykite konkrečiau, ką tai reiškia?

A. K.: Tarkime, techninis redaktorius tikrindavo, ar visuose puslapiuose yra vienodas eilučių skaičius, ar jos lygiuoja, ar išlaikytos makete numatyto pločio paraštės, interlinijos – tarpai tarp eilučių, ar rinkinio bloko viršuje nestirksom per trumpa eilutė, kuri irgi buvo laikoma technine klaida. Sakykime, gatavoje knygoje paprastai nerasi vieno dviskiemenio žodžio puslapio viršuje. Taip susiklosto ne savaime, o knygą rengiančios komandos, ir ne tik spaustuvininkų, pastangomis. Juk spaustuvininkas tik mechaniškai surenka ir sudėlioja tekstą, iš anksto nežinoma, ar jis gražiai guls į puslapius – juk visada knygos poskyrio pavadinimas gali netyčia atsirasti puslapio paskutinėje eilutėje, rengiant tekstą spaustuvei to neįmanoma numatyti.

S. D.: Sugrįžkime prie jaunesniojo redaktoriaus pareigų.

A. K.: Būti jaunesniuju redaktoriumi faktiškai reiškė išeiti redagavimo mokyklą. Kol išmokdavo savarankiškai redaguoti, jaunesnysis redaktorius atlikdavo įvairius pagalbinius darbus.

Buvo ilgamečių jaunesniųjų redaktorių. Nemanys, kad jie kada nors virs redaktoriais. Jaunesniojo redaktoriaus pareigos buvo mažiau atsakingos. Tas žmogus niekada neatsakydavo už galutinį rezultatą – už tai, kas yra knygoje.

Mano atvejis buvo kiek kitoks – ilgai sirgus mano pirmtakei, redakcijoje buvo susikrovę uždelstų darbų, tad aš iš karto gavau redaguoti, prižiūrėti senesnių darbuotojų, – pirmiausia pati klausinėjau, kas man buvo neaišku, ir gaudavau patarimų. Turbūt buvo peržiūrėtas vienas kitas mano redaguotas puslapis, nepamenu – regis, buvo nuspręsta, kad man galima duoti redaguoti knygas nuo A iki Z, ir aš labai greitai tapau „tikraja“ redaktore. Pažiūrėjau į savo darbo knygelę – buvau priimta jaunesniaja redaktore 1984 metų balandį, o pakelta į redaktores tų pačių metų liepą. Taigi tikro jaunesniosios redaktorės darbo aš beveik neparagavau, o ką dirbo kitų leidyklos skyrių jaunesniosios redaktorės, negaliu tiksliai pasakyti.

Konkrečiai Dailės leidinių redakcijoje ir tekstų redaktoriams būdavo daug techninio darbo. Tarkime, dailininkas sumaketuoja dailės albumą – iliustracijas sudėlioja tam tikra tvarka. Iliustracijų aprašai – dailininko pavardė, kūrinio pavadinimas, technika, sukūrimo metai – albumo sudarytojo parengti iš anksto, sudarytas jų sąrašas visai kita tvarka negu išdėliota makete. Tada tas sąrašas karpomis rankomis ir po juostelę klijuojamas ant lapų pagal makete numatytą eilės tvarką. Paskui leidyklos mašininkė (leidykloje buvo gausus Mašininkių skyrius) tokį negražų, rankomis suklijuotą sąrašą švariai perrašydavo, nes į spaustuvę reikėdavo siųsti kuo švaresnį mašinraštį tik su minimaliomis pataisomis ranka. Galbūt panašūs darbai galėjo būti skiriami jaunesniajam redaktoriui, bet, kaip sakiau, visa tai man jau teko daryti išengus į tikrųjų redaktorių luomą.

Darbo krūviai buvo dideli – reikėjo vykdyti „penkmečio planus“. Buvo nustatyta norma, kiek per tam tikrą laiką reikia suredaguoti leidybinių lankų, ir kas ketvirtį reikėdavo rašyti

atlikto darbo ataskaitą. Dėl to tarp redaktorių vyko tam tikros varžytuvės dėl „lengvų“ autorių, kurių, palyginti su kitais, nereikėjo daug redaguoti, nes gavus jų leidinius gyvenimas buvo lengvesnis. Kita vertus, buvo ir didelio darbo reikalaujančių leidinių, kurie redaktoriui buvo prestižo dalykas.

S. D.: Ar autoriai leisdavosi redaguojami?

A. K.: Autoriai neturėdavo kur dėtis, neredaguotas niekas negalėjo patekti į rojų – pamatyti išspausdintą savo kūrinį knygyne. Kita vertus, mano laikais redaktoriaus pareiga buvo ne šiurkščiai nurodinėti autoriui ir vienvaldiškai daryti pataisas, o rasti konsensuą, kad jis tas pataisas priimtų. Būdavo atskiras darbo procesas – pataisų derinimas leidykloje susėdus su autoriumi. Po šio derinimo knygoje turėdavo nelikti kalbos, stiliaus, faktinių ir kitokių klaidų ir trūkumų, bet rezultatas būtinai privalėjo būti priimtinas autoriui. Tai buvo redaktoriaus profesinio meistriškumo klausimas.

Redaktoriaus darbo trūkumu buvo laikomos ir įvairios klaidos knygoje, ir autoriaus nepasitenkinimas kad ir teisingiausiomis pataisomis. Net elementariai suredaguoti, tarkime, netaisyklingą dailėtyrininko kalbą galėjo būti problema. Jis visada galėjo sakyti: „Taisyklingas variantas iškreipia mano mintį arba profesionalią sąvoką.“ O redaktorius privalėjo išleisti knygą taisyklinga kalba, tad tol turėdavo ieškoti abiems pusėms priimtino taisyklingo varianto, kol likdavo ir vilkas sotus, ir ožka sveika – atiduota duoklė kalbos grynumo ir stiliaus reikalavimams ir kartu taip perteikta autoriaus mintis, kad jis liktų laimingas. Negana to, redaktoriaus kompetencijai bei atsakomybei buvo priskirta ir knygos kompozicija, struktūros logika, tad ir čia jis esant reikalui ne tik galėjo, bet ir privalėjo autoriui teikti konkrečius pasiūlymus.

Autoriaus kelias į leidyklą – tai lipimas į stiklo kalną. Tarkime, grožinių kūrinių autoriui leidykla buvo vienintelė vieta, kur jis galėjo išsileisti knygą. Vien tai, kad ją priimdavo išleisti, būdavo tarsi premija. Taigi tam tikras jo nuolankumas prieš leidyklos

darbuotojus, įskaitant redaktorių, buvo užprogramuotas. Žinoma, aš nekalbu apie labai įtakingus asmenis, kurie visada galėjo treptelėti koja.

S. D.: Ar autoriai, kurie galėjo treptelėti koja, turėjo statusą dėl ypatingo talento, ryšių, padėties nomenklatūroje? Ar galėjo būti kombinacijų?

A. K.: Dėl visų šių išvardytų priežasčių – ir atskirai, ir įvairiomis kombinacijomis. Vis dėlto su žmonėmis, kurie turėjo aukštą statusą dėl savo gabumų, tartis buvo visiškai nesunku, jie mažiausiai matydavo reikalą trepsėti.

S. D.: Ar redaktorius galėjo tikėtis pagalbos, jeigu autorius buvo neperkalbamas? Į ką redaktorius galėjo kreiptis?

A. K.: Tokia autoriaus pozicija – tavo bejėgiškumo įrodymas. Kreiptis pagalbos buvo galima tikrai ypatingu atveju. Redaktorius galėjo kreiptis į savo redakcijos vedėją. Bet tai jau reiškė, kad nesusitvarkai su darbu. Panašiai kaip mokykloje. Jeigu tavo mokiniui metų pabaigoje trimestre išeina dvejetas, kaltas esi tu. Daryk, ką nori, kad jis nors kažką išmanytų ir kad tas trejetas nors kiek būtų pelnytas. Mokinio gautas dvejetas – tavo darbo brokas.

S. D.: Grįžkime prie Jūsų biografijos. Greitai pradėjote redaguoti ir tapote redaktore. Kaip skyrėsi Jūsų atlyginimas?

A. K.: Dabar galiu tik laužyti galvą, tiksliai nepamenu. Kaip minėjau, tapusi redaktore, „ant popieriaus“ turbūt gaudavau 105 rublius. Žinau, kad kitoje leidykloje, kuri buvo vadinama Vyriausiąja enciklopedijų redakcija (ji ir leido *opus magnum* – „raudonąją“ 12 tomų enciklopediją) ir, regis, žinybiškai buvo susijusi su enciklopedijų leidyba Maskvoje, taigi gaudavo kur kas riebesnį finansavimą negu „Vaga“, mano pažįstamos redaktorės gaudavo apie 130 rublių atlyginimą. Tai buvo didžiulis skirtumas, į jas žiūrėjau kaip į kokias bajoras.

Dar man buvo skirtas 6 ar 7 rublių priedas prie atlyginimo – labai juokingu būdu: už tai, kad mokėjau užsienio kalbą. Jį gaudavo bene visi leidyklos redaktoriai. Universitete redaktoriai turėdavo išlaikyti tam tikrą egzaminėlį – tai būdavo gana formalu ir nesudėtinga, universitetinių žinių tam egzaminui paprastai pakakdavo. Leidykloje niekas ir nereikalaudavo labai aukštų užsienio kalbos kvalifikacijų. Kita vertus, aš tikrai pritaikydavau užsienio kalbos žinias savo tiesioginiame darbe. Dailės leidiniuose visada būdavo santrauka anglų kalba. Į mano pareigas įeidavo ir jos tikrinimas – pavyzdžiui, turėdavau sužiūrėti, kad santraukoje esančios datos, pavardės sutaptų su lietuviško teksto duomenimis.

S. D.: O ką reiškia sąvoka „ant popieriaus“? Ar tada būdavo labai dideli mokesčiai?

A. K.: Aš neatsimenu mokesčių dydžio. Tačiau skirtumas buvo reikšmingas, jeigu atlyginimas skyrėsi bent 5 rubliais. Man atrodo, kad 100 rublių į rankas negaudavau. Atlyginimas galėjo siekti per 90 rublių.

O 5 rubliai tikrai buvo didelis pinigas. Mažas jis buvo tik vagims, kurių, tiesa, tada buvo daugybė ir kurie savišku būdu kovojo su tarybine santvarka – padėjo ją sugriauti ekonomiškai. Vogė kone visi, kurie tik turėjo bent kiek proto, o svarbiausia, jei turėjo ką vogti. Jų net vagimis niekas nevadino. Jie buvo tiesiog nešėjai. Taip ir sakydavo – neša iš mėsos kombinato, neša iš pieno kombinato, iš valgyklos, iš vaikų darželio virtuvėlės etc. Visa tai perpardavinėdavo ir dažnas tikrai maudėsi toje tarybinėje gerovėje, kurios dabar lyg ir nemažai kas ilgisi. Savaiame suprantama, iš leidyklos nebuvo ko nešti, bent paprastam darbuotojui.

Be abejo, aukštesniais lygiais galėjo vykti įvairių sandėrių. Pavyzdžiui, kaip tik Dailės leidinių redakcijos meninio redaktoriaus, knygų dailininko Alfonso Augaičio rūpesčiu keliolika metų buvo stengiamasi įgyvendinti labai reikalingą sumanymą – įkurti leidyklai pavaldžią laboratoriją, skirtą

daugiausia dailės reprodukcijoms spaudai rengti. Jis padėjo milžiniškas pastangas, kad iš dinozauriškai lėto tarybinio biurokratinio aparato išluptų leidyklai įsigyti tais laikais modernią, brangią įrangą. Galiausiai laboratorija buvo įkurta, bet jos vadovu buvo paskirtas asmuo, kuris nusitaikė į šį kąsnį turėdamas savų tikslų ir, nors nežinau detalių, į nieką negaliu mesti akmenų, bet, kiek suprantu, artėjant visuotinei prichvatizacijai brangioji aparatūra kažkam asmeniškai labai palengvino ir praturtino gyvenimą.

S. D.: Pasikalbėkime apie leidyklos administracinę hierarchiją ir Jus. Kokie buvo Jūsų santykiai?

A. K.: Leidyklos viršininkai – maždaug tokiu santykiu kaip valstybės prezidentas ir ministras pirmininkas – buvo vyriausiasis redaktorius ir direktorius. Direktorius buvo atsakingas už ūkinius reikalus. Net ir planinėje ekonomikoje vis dėlto kiekviena įstaiga turėjo biudžetą ir privalėjo už jį atsiskaityti. O vyriausiasis redaktorius buvo atsakingas būtent už leidybinę programą. Svarstydamas, ką leis, ko neleis, tvirtindavo metų planus.

S. D.: Kas tuo metu buvo leidyklos direktorius ir vyriausiasis redaktorius?

A. K.: Direktorius – Alfredas Pekeliūnas, Juozas Stepšys – vyriausiasis redaktorius. Mano darbo pabaigoje vyriausiuoju redaktoriumi tapo Aleksandras Krasnovas. Antroji valdžios pakopa – redakcijų vedėjai. Pamenu redakcijos vedėjo atlyginimą. Jis galėjo būti galbūt 180, o gal 220 rublių. Vedėjų algos dydis varijavo. Dailės redakcijos vedėja, regis, gaudavo mažesnę atlyginimą, – galbūt dėl to, kad nebuvo Komunistų partijos narė, – dėl to nešiojo tam tikrą kankinio vainiką. Jos redakcijoje ėjo tikrai sunkūs, sudėtingi leidiniai, buvo daugybė organizacinio darbo, tad menkesnis atlyginimas buvo akivaizdi skriauda. Tarkime, Prozos redakcijos vedėjas, priėmęs leisti Baltušį ar kokį nors kitą rašytoją, atiduodavo romaną redaktoriui, vėliau turbūt

nelabai ir bedalyvaudavo knygos rengime, tik leidyklos „aukštojoje politikoje“. O Dailės redakcijos vedėjas su dailės leidiniais turėjo ir juodo kasdieninio darbo – ne tik viršininkavo.

S. D.: Ar bendravote su savo didžiaisiais viršininkais?

A. K.: Tiesiogiai ne. Darbo reikalais bendrauti man neteko. Tarpininkas visada būdavo redakcijos vedėjas – galėjai kreiptis į jį. Kaip ir bet kurios kitos organizacijos gyvenime. Tu kreipiesi į savo tiesioginį viršininką, o į aukščiausiąjį – tik išimtiniais, ekstra atvejais, jeigu esi dėl ko nors nepatenkintas, bet būti nepatenkintam jau buvo lygu *fiasko*.

S. D.: O koks buvo Jūsų santykis su valdžios žmonėmis? Ar jų bijodavote, nemėgdavote, ar, priešingai, mylėjote, gerbėte?

A. K.: Santykis buvo individualus, priklausė nuo žmonių – kai kurie buvo mylimi, gerbiami. Pati aukščiausia valdžia mano laikais neturėjo tokio didžiulio autoriteto kaip, tarkime, iki tol buvęs leidyklos direktorius Jonas Čekys. Pavieniai vedėjai, „Vagos“ leidyklos senbuviai redaktoriai, tarkime, Senosios literatūros redakcijos patriarchas Jonas Pilypaitis, turėjo didesnę moralinę autoritetą negu aukščiausia leidyklos valdžia.

Į leidyklą ateiti ir dirbti naujam žmogui nebuvo taip paprasta, nes kolektyvas labai susicementavęs, sudarytas iš ilgamečių bendradarbių. Tu buvai svetimkūnis. Į tave žiūrėdavo pro padidinamąjį stiklą. Galbūt net buvai kažkuo įtartinas kaip naujokas, kaip ateivis, atėjęs į kokį nors nuošalų kaimą.

S. D.: Tai, ką Jūs sakote, išversčiau į kitą kalbą. Ar ir „Vagos“ leidykloje buvo diedovščina?

A. K.: Aš tikrai negaliu kalbėti už visus. Mano supratimu, vis dėlto ten buvo daug laimingų dirbančių žmonių. Negalėčiau sakyti, kad buvo daug blogai besijaučiančių. Ką aš asmeniškai galvojau, išgyvenau? Greičiausiai tai – atskira istorija, ji nebuvo

rožėmis klotą. Nenorėčiau plėstis, nes tai neesminis dalykas. Jeigu kalbėsime apie darbo konfliktus, jie nei tais, nei šiais laikais nėra ypatingas reiškinys. Tik noriu pasakyti, kad neįtikti viršininkui ar su juo besibičiuliaujančiam įtakingesniai senbuviui buvo baisu ir grėsminga, nes iš darbo tikrai galėjai būti atleistas arba išėstas. Tada tavo padėtis būtų buvusi tikrai liūdna.

Pavyzdžiui, aš gyvenau mano laikais pastatytame spaudos darbuotojų bendrabutyje (komunalinio tipo 3 kambarių bute, kuriame bendra mažyte vonia, nemaža virtuve ir tualetu naudojosi 3 šeimos), „tikro“ buto iš tarybų valdžios taip ir likau negavusi. Manau, iki šiol būčiau negavusi, jei toji valdžia būtų gyvavusi, mat paprasti tarnautojai, nenomenklatūrinė inteligentija išties buvo diskriminuojamas luomas ir neturėjo nė menkos dalies tų privilegijų, kuriomis pagal „mokslinio komunizmo“ ideologiją buvo maloninamas proletariatas – gamyklų darbininkai ar statybininkai. Trumpai tariant, tokioms įstaigoms kaip „Vaga“ valdiški butai apskritai buvo skiriami tik išimties tvarka, retas dalykas buvo ir kooperatinio – mokamo buto – paskyra. Kai atėjau dirbti į „Vagą“ ir atsistočiau į eilę butui gauti, man buvo pasakyta, kad paskutinis žinomas atvejis, kai šios leidyklos darbuotojui buvo paskirtas butas (ir tai tik kooperatinis), buvo prieš 20 ar 12 metų.

Dabar turbūt jau ne visi žino, bet laisvos būsto rinkos tada nebuvo, buvo galima tik už labai didelius pinigus atliekant visokias pusiau legalias operacijas neva įvykdyti būsto mainus, bet faktiškai nusipirkti. Beje, tas pats asmuo ar ta pati šeima pagal įstatymus negalėjo turėti daugiau kaip vieno būsto. Šiaip ar taip, santaupų būstui nusipirkti iš savo atlyginimo nei anais, nei šiais laikais man nepavyko sukaupti. Bendrabutyje mano duktė sulaukė pilnametystės, kol galiausiai pardavę privatizuotą bendrabučio kambarį šiais laikais su banko paskola nusipirkome kuklų atskirą butelį, iki šiol mokame paskolos įmokas ir palūkanas, o po krizės dar ir klausomės garsių kalbų apie neatsakingus asmenis (tokius, kaip aš), kurie leidžia sau gyventi skolon.

Gyvenimas bendrabutyje reiškė, kad būstą turi tik tol, kol dirbi įstaigoje, kuriai priklausai bendrabutis. Kai darbe pamačiau, kad

kai kam iš senųjų darbuotojų kažkodėl labai nepatinku ir gali tekti iš darbo išeiti, žinojau, kad išėjusi iš darbo besąlygiškai būsiu išmesta iš bendrabučio su visu vaiku. O nuoma buvo *labai* brangi. Kol nebuvo gavusi bendrabučio, už atskirą kambarį 2 kambarių draugės bute, kuriame ji retkarčiais nakvodavo, žodžiu, aš nešeimininkavau visame bute, mokėdavau 50 rublių (tiesa, nemokėdavau atskirai komunalinių mokesčių), ir tai būtų buvę visiškai neįmanoma be mano tėvų paramos. O 50 rublių nuoma tikrai nebuvo maksimali kaina. Beje, mokestis už mano bendrabučio kambarį buvo 22 rubliai. Žodžiu, mano asmeninis tarybinis rojus buvo nelabai pigus.

Tai štai, aš tikrai galėjau netekti darbo ir patekti į labai sunkią, gal net beviltišką padėtį.

S. D.: Niekas tuo nepatikėtų ir sakytų, kad Tarybų Sąjungoje bedarbių juk nebuvo. Kokia čia baimė?

A. K.: Mes žinome tokių brodskių, kurie buvo kalinami už „valkatavimą“ – t. y. juos išmesdavo iš darbo ir niekur daugiau nepriimdavo, o už nedarbą („valkatavimą“) tarybinėje valstybėje buvo baudžiama kalėjimu. Tai taip pat nebuvo toks pavienis reiškinys, kaip po skyrybų pasilikti mergautinę pavardę.

Vienaip ar kitaip išgrūstas iš darbo (dabar keikiame darbo biržą, bet tada net jos nebuvo), oficialiai ieškotis kito darbo negalėjai. Jeigu tikrai buvai patekęs į viršininkų nemalonę, atleisti tave iš darbo nereikėjo jokių politinių motyvų.

Jeigu turėjai išeiti iš darbo nepasirūpinęs kita vieta, o tiesiog į gatvę, buvai balta varna. Tapdavai raupsuotas. Švelniai tariant, buvo ne taip paprasta susirasti kitą darbą.

Buvo įvairių pusiau disidentuojančių asmenų, atskalūnų, laisvamanių, kurie, išmesti iš kitų darbų, per didžiausius vargus įsidarbindavo kokiais nors pečkuriais ar sargais. Tačiau buvau girdėjusi apie tokį potvarkį (vėliau labiau išmanantys šią informaciją patvirtino), pagal kurį asmuo, turintis aukštojo mokslo diplomą, negalėjo būti įdarbintas dirbti nekvalifikuoto darbo. Taigi praradęs „balta“ darbą, kitose įstaigose jau turėjai

blogą šlovę, to visi baidėsi, o „prasto“ darbo tau buvo negalima dirbti. Štai ir kalėjimas už „valkatavimą“. Tarkime, vienas man žinomas išsilavinęs atskalūnas dirbo mašinistu „Lėlės“ teatre. Mašinistas – tai scenos darbininkas, dekoracijų judintojas. Tam nereikia aukštojo mokslo diplomo. Jeigu toks asmuo gavo tokį darbą, vadinasi, kažkas, priimdamas jį, asmeniškai rizikavo – galėjo užsitraukti valdžios nemalonę, kad pažeidė potvarkį.

Taip buvo palaikoma nuolankumo viršininkams, pagaliau lojalumo tarybų valdžiai atmosfera. Kad žinotum, jog negali šakotis.

S. D.: Bet jeigu tave įdarbino, galbūt iš ten jau vis tiek nebūtų išmetę?

A. K.: *Jeigu* įdarbino. Tu visada galėjai susilaukti tokio *a la* Brodskio likimo. Išmestų iš darbo būdavo – pakankamai, kad nesijaustum toks saugus, kaip dabar bando vaizduoti žmonės, kurių atmintis, matyt, veikia kitaip negu mano arba kurie niekada anais laikais negyveno, bent tokiu savo amžiaus tarpsniu, kai turėjo patys pelnytis duoną.

Iš darbo galėjo būti atleidžiama pagal kodekso straipsnį, su visokiais svarstymais vadinamuosiuose draugiškuose teismuose (iš bendradarbių sudarytose tokiose, sakytum, vyresniųjų tarybose). Dažnokai išmesdavo girtuokliaujančius asmenis, bet tai atskira istorija, labiau susijusi su darbininkiškomis įstaigomis – nepamirškime, kad proletariatas, kaip sakiau, buvo realiai privilegijuota kasta ir tikras girtuoklis, tinginys, veltėdis kokioje nors gamykloje buvo viso labo laikomas prasto viršininko vadovavimo vaisiumi. Viršininkas turėdavo auklėti girtuokliaujančių asmenį. Jeigu būdavo priverstas dėl pravaikštų ar dar dėl ko nors atleisti žmogų, – minusas darboviete. Už pravaikštas buvo galima realiai atleisti, ir tikrai atleisdavo. Tačiau darbininkų luomo asmuo, neturintis aukštojo mokslo diplomo, gal iš dalies drąsiau ir jausdavosi, darydamas pravaikštas arba girtuokliaudamas, – virš jo nekabojo minėtas apribojimas nepriimti į kitus diplomo nereikalaujančius darbus.

S. D.: Papasakokite apie darbą korektore.

A. K.: Tai buvo mano išsigelbėjimas, kai dirbdama redaktore pajutau, kad galiu netekti darbo ir stogo virš galvos. (Beje, kuri laiką dirbusi Korektūros skyriuje paskui grįžau į redaktores – vėl Dailės leidinių redakcijoje.)

Matydama mano desperaciją dėl nemalonumų darbe kolegė iš kito skyriaus pasakė, kad yra laisvų vietų Korektūros skyriuje, ir aš atsimečiau, kaip nuolankiai prašiau Korektūros skyriaus vedėjos Elenos Ramonaitienės mane priimti ir mane nebijoti (taip ir pasakiau turėdama galvoje, kad galbūt apie mane sklinda kalbos kaip apie nesugyvenamą asmenį), buvau jos supраста ir labai maloniai priimta. Ši šviesi, taktiška, delikati asmenybė iš tikrųjų parodė ne tik jautrumą, bet ir drąsą, priimdama dirbti nemalonumų darbe turintį žmogų.

Darbo Korektūros skyriuje metus prisimenu su dideliu malonumu – juk pagaliau dėl savo kvalifikacijos gaudavau skaityti pačią „garbingiausią“ lektūrą, o dar prisiminkime, kad prasidėjo Atgimimas ir buvo išleista begalė anksčiau draustų puikių knygų. Aš turėjau laimę darbe, užuot karpysiu dailės reprodukcijų sąrašus ar vargusi su dažno dailėtyrininko įstangomis pasakyti ką nors labai protinga kuo nelietuviškesne kalba, skaityti rinktinę lektūrą, ir dar už tai gaudavau pinigus.

Korektūra leidykloje būdavo skaitoma gavus spaustuvėje surinktą tekstą. Spaustuvėje prie tokios pragariškai karštos krosnies, čia pat lydančios šviną ir liejančios raides, dirbdavo rinkėjas. Jis rinkdavo iš leidyklos atsiųstą mašinarščių surinktą suredaguotą ir švariai perrašytą tekstą. Šiame etape ir atsirasdavo korektūros klaidų, net praleistų žodžių ir pastraipų.

Korektūra buvo skaitoma keliais etapais, nes buvo didelė (didesnė negu dabar) paklaidų galimybė. Teksto parengimo kokybė, lyginant su šiais laikais, korektūros atžvilgiu buvo aukštesnė dėl daugiapakopio klaidų taisymo filtro. Dvi korektorės, pasidėjusios originalą, skaitydavo iš spaustuvės atėjusią pirmąją korektūrą. Tokia procedūra, kai viena korektorė

skaito balsu, o kita tylomis skaitydama originalą (leidykloje parengtą mašinraštį) klausosi, ar iš korektūros atspaudo skaitomas tekstas sutampa su originalu. Tai buvo vadinama skaitymu „su sekimu“. Būdavo skaitoma, įvardijant abejotinus skyrybos ženklus, pastraipas (sakyta kiekviena pastraipa). Tokio korektūros palyginimo su originalu alternatyva, leidyklos žargonu tariant, buvo galimybė „susibadyti“ tekstą – pačiam palyginti kiekvieną korektūros ir originalo žodelį bei kablelį. Toks korektūros skaitymo būdas taikytas atvejais, kai skaitymas balsu būdavo beveik neįmanomas. Pavyzdžiui, jeigu reikėdavo patikrinti bibliografijos sąrašą, kur yra daugybė specifinių ženkliukų, įrašų įvairiomis svetimomis kalbomis, kuriuos reikėdavo tikrinti po raidę, kad tikrai būtų išvengta klaidų.

Žmogus, skaitydamas balsu, po kiek laiko pavargsta. Rodos, kad perskaičius 10 ar 20 puslapių (priklausydavo nuo puslapio formato) korektorės keisdavosi. Ant kiekvieno perskaityto puslapio korektorė (ta, kuri skaitė balsu) pasirašydavo.

Vėliau „su sekimu“ skaityto teksto korektūrą atidžiai peržiūrėdavo kita korektorė arba viena iš tų dviejų skaičiusiųjų – ji jau nebelygindavo atspaudą su originalu, o ieškodavo likusių korektūros klaidų. Būdavo pageidautina, kad korektorė būtų kita, dar neskaičiusi to teksto, kad tekstas jai nebūtų išipykęs. Skaitytas tekstas automatiškai pasąmonėje sukuria nuostatą, kad aš jau skaičiau ir neva klaidų nebėra.

Tada tekstas būdavo duodamas redaktoriui. Jis taip pat perskaitydavo pirmą korektūrą.

Antroji korektūra dažnai būdavo tikrinama jau tik palyginant („susibadant“), ar teisingai įkeltos pirmojoje korektūroje padarytos pataisos. Kartais, jei būdavo aptikta daugiau klaidų, būdavo tikrinama ir trečia korektūra. Tačiau ją jau tikrindavo tik Korektūros skyrius. Klaidas lygiagrečiai tikrindavo ir spaustuvėje dirbančios vietinės korektorės (beje, tarp jų buvo ir vyrų).

Esu girdėjusi pusiau anekdotinį pasakojimą iš „Minties“ leidyklos, kurioje būdavo leidžiama tarybinė biblija – Lenino raštai – ir panaši lektūra. Būdavo kalbama net apie šešiolika korektūrų. Užtai išleistuose Lenino raštuose klaidų tiesiog nėra.

Ar bent niekas nėra jų radęs. Tokius leidinius korektorės skaitydavo be galo pagerintomis sąlygomis, kad darbo rezultatai būtų kuo geresni. Pavyzdžiui, „Vagoje“ korektorės dienos norma buvo 80–100 mašinraščio puslapių (4–5 leidybiniai lankai), o Lenino veikalų skaitytojos „Minties“ leidykloje – lyg ir 30 puslapių. Nenustebčiau, jei ir jų atlyginimas buvo didesnis.

S. D.: Koks buvo korektoriaus darbo apmokėjimas „Vagoje“?

A. K.: Korektoriaus alga ne ką skyrėsi nuo jaunesniojo redaktoriaus. Vėliau, mano darbo laikais, kai prasidėjo ūkiskaitos sistema, buvo bandoma gaivinti planinę ekonomiką, suteikti motyvacijos ir įmonių vadovams, ir paprastiems darbuotojams. Anksčiau tu tiesiog privalėjai įvykdyti normą. Jei padarysi daugiau, vis tiek daugiau pinigų negausi. Kai aš dirbau korektore, jau buvo galima perskaityti ir daugiau lankų, mokėjo tam tikrą atlygį už papildomus perskaitytus lankus. Daug dirbant, buvo galima palyginti neblogai užsidirbti – gauti atlyginimą, panašų į redaktoriaus.

S. D.: Bet tai buvo menkesnio prestižo darbas?

A. K.: Be jokios abejonės. Darbas, reikalaujantis žemesnės kvalifikacijos, negu redaktoriaus. Korektorius būdavo atsakingas už korektūros klaidas, bet kartu už korektūrą būdavo atsakingas ir redaktorius. Jis būdavo atsakingas už viską. Redaktorius atsakydavo ir už fakto klaidas. Tarkime, dailės leidinyje po reprodukcijomis supainiotos Augustino Savicko ir Broniaus Uoginto pavardės – paveikslams priskirta ne ta autorystė. Tokia klaida galėjo atsirasti ir maketuojant, dailininkui keičiant maketą, jeigu meninis redaktorius buvo sugalvojęs sukeisti reprodukcijas.

S. D.: Ar redaktorius matydavo tą galutinį variantą?

A. K.: Jis jį privalėdavo matyti. Už tai jis ir buvo atsakingas. Žodžiu, meninis redaktorius galėjo tavęs neperspėti, tu pats

makete turėdavai pamatyti skirtumus. Tavo reikalas dar kartą jį visą peržiūrėti ir patikrinti, ar niekas nepasikeitė. Jeigu pasikeitė, sukeisti parašus po reprodukcijomis. Jeigu išleistoje knygoje būna klaidų, tau skiriamos nuobaudos, pavyzdžiui, „nuimamos“ ketvirtinės premijos. Beje, pamiršau jas paminėti kaip vis dėlto nuolatinį priedą prie pagrindinio atlyginimo. Panašiai kaip dabar kanceliarinės išlaidos Seime. Nors jos buvo vadinamos premijomis, bet buvo mokamos rutiniškai, ne išimtinai paskatinant už gerai atliktą darbą, o tiesiog už tai, kad neužsidirbai nuobaudų. Ketvirtinės premijos dydžio nepamenu, bet jis buvo reikšmingas – net jei buvo 20 rublių, tai buvo labai solidi suma ir jos netekti buvo didelis nuostolis. Man teko patirti, ką reiškia, kai tau „nuima“ premiją.

S. D.: Už ką?

A. K.: Už tai, kad buvau gavusi Eglės, žalčių karalienės, darbą – turėjau sunešioti geležines klumpes. Vieną ketvirtį, rodos, neįvykdžiau nustatytos darbo apimties. Tuo metu redagavau Tomo Sakalausko knygą „Esu toks, koks esu“ apie ikikarinės laisvos Lietuvos dailininką Vladą Eidukevičių. Kaip visada, šio autoriaus veikalas buvo pilnas citatų, redaktorius jas visas turėdavo patikrinti. Aš sėdėdama bibliotekoje ieškodavau citatų šaltinių veikalų veikaluose, radus netikslumų ne visada būdavo paprasta išsaugoti citatos ryšį su autoriaus tekstu.

Tiesiog gavusi tokį darbą į ketvirčio darbų ataskaitą negalėjau įrašyti tiek suredaguotų leidybinių lankų, kiek reikėjo pagal normą. Matyt, užtai tokį darbą ir gavau, kad „lygesni už kitus“ darbuotojai suprato, kuo tai kvepia gavus tokį citatų rinkinį, ir draugiškai „užleido“ man šį Sizifo darbą. Neturėjau tokių gailestingų viršininkų, kurie kartu su tomis Eglės klumpėmis man būtų pakišę mažiau laiko ryjančių rankraščių, galėjusių kompensuoti Sizifo darbo sąnaudas. Taip ir praradau ketvirčio premiją, niekam nesudrebėjo ranka atimant sotesnį kąsnį iš vienišos moters su vaiku. Tai buvo ne tik finansinis, bet ir didžiulis moralinis smūgis, pažeminimas – tiek stengusis kuo

geriau atlikti darbą, apskritai gerai su juo susidorojus, man buvo atlyginta nuobauda.

S. D.: Ar egzistavo premijos metų gale?

A. K.: Neatsimenu. Negaliu pasakyti nei to vadinamo tryliktojo atlyginimo dydžio – tiesiog nepamenu.

S. D.: Kokie buvo santykiai su autoriais? Ar, pasirodžius knygai, redaktoriui, visiems prie knygos dirbusiems žmonėms buvo kaip nors dėkojama, ar ne?

A. K.: Redaktorius – bent toks redaktorius kaip aš – nelemdavo, ar knyga išeis, ar ne, todėl jam iš esmės ir nebūdavo dėkojama. Baigiamasis susėdimas, baliukas – norma tarybinėje įstaigoje. Alkoholiniai šventimai visokiausiomis progomis. Žinoma, redaktorius būdavo pakviečiamas. Bet šitas balius būdavo keliamas ne jam. Taip būdavo atsidėkojama redakcijos vedėjui, kuris daugiau dalyvaudavo, turėdavo balsą, sudarant savo redakcijos leidybinį planą.

Aš, kaip redaktorė, esu gavusi didžiulę padėkos dovaną iš savo mylimo dailininko Vinco Kisarausko – tempera jo tapytą mažą paveikslėlį. Jis rašydavo tekstus į savo kolegų tapytojų kūrybos reprodukcijų albumus ir mes labai gražiai bendradarbiavome tuos tekstus man redaguojant.

S. D.: Ar tie šventimai vykdavo būtent leidykloje su autoriais?

A. K.: Taip, su autoriais. Baliai festivaliai kiekvienoje įstaigoje buvo norma. Kai kuriuose skyriuose juodo darbo, švelniai tariant, buvo mažiau. Nuo ryto iki vakaro leidykloje šlitinėjo įkaušusių žmonių. Kai man sako apie didžiulį alkoholizmą dabartinėje Lietuvoje, nelabai suprantu, apie ką kalbama. Po Nepriklausomybės atgavimo aš tikrai nesu dirbusi pilnoje girtų žmonių įstaigoje. O iki to laiko dirbau. Aš nekalbu apie tokius garbius asmenis kaip Eugenija Stravinskienė, Sigita Papečkienė,

Donata Linčiuvienė, Aldona Baliulienė etc., etc. Tikrai nemaža dalis žmonių nesisėmė darbe įkvėpimo iš taurelės. Bet vadinamasis bohemiškas gyvenimas (iš tiesų nykus, banalus smegenų tirpinimas alkoholyje) darbo metu vyko tikrai gana intensyviai. Apskritai gerti buvo prestižas. Jei negėrei, buvai nesavas. Kadangi buvau menka gėrovė ir tiesiog fiziškai negalėdavau suvartoti reikiamo kiekio alkoholio, užstalėje stengdavausi šiuo savo „trūkumu“ nekristi į akis, nes negalėjau visais atžvilgiais būti nesava – stengiausi pritapti.

Baigiamieji baliai vėliau, prasidėjus tarybiniam blaivybės sąjūdžiui, įstaigose buvo užraukti, bet vis tiek pagal senas tradicijas įvairiais būdais bandyta švęsti ir linksmintis. Atėjęs į valdžią naujas TSRS vadas Andropovas, matydamas siaubingą alkoholizmo išplitimą, paskelbė antialkoholinę kampaniją – bandė reanimuoti gangrenuojančią imperiją, pakelti tarybinės liaudies moralinį lygį. Bet ir tada buvo prasimanoma įvairių būdų, kaip išgerti darbe neišsiduodant, – kas norėjo, matė didelę pramogą bei linksmumą.

S. D.: Redaktorius buvo ir galutinis cenzorius. Ko reikėjo paisyti redaguojant? Ar buvo pasakomos taisyklės, ko tekste negalima toleruoti? Ar taisyklės reikėjo suvokti tiesiog iš oro?

A. K.: Redaktorius buvo ne galutinis, o greičiau pirmasis to paties autoriaus cenzorius. Galutiniai cenzoriai sėdėjo atskiroje cenzūros įstaigoje – Glavlite.

Taisyklės reikėjo suvokti iš oro. Apie tai niekas daug nekalbėjo – iš dalies dėl to, kad tos problemos ir nebuvo. Kita vertus, ko tarybiniam žmogui viešai negalima kalbėti, Tarybų Sąjungoje žinojo absoliučiai kiekvienas veiksnius asmuo. Ir žinojo, kas už tokias kalbas gresia.

Kaip sakiau, pirmas ir dažnai geriausias cenzorius pats sau būdavo autorius. Juk jis žinojo, kad į stiklo kalną – leidyklą – neužlips mojuodamas lietuviška trispalve. Niekada pati nesu turėjusi teksto, kuris mane, kaip tarybinės įstaigos darbuotoją, nors kiek būtų galėjęs gąsdinti, kelti minčių: „Kas man bus, jei

paleisiu tokį tekstą į eterį?“ Aš tokių minčių savo tekstuose nesu mačiusi. Man niekada net nekilo toks klausimas. Gal buvau labai drąši? Gal ir nebuvau iš pačių bailių, bet čia drąsos lyg ir neteko rodyti.

S. D.: Ar autoriai turėjo tokį stiprų vidinį cenzorių?

A. K.: Be jokios abejonės. Ir ne tiktai vidinį. Kol tekstai patekdavo į leidyklą, būdavo daugybė įvairiausių svarstymų. Jeigu iki tol autorius ir neatitikdavo tam tikrų reikalavimų, jis būdavo arba nepriimamas, arba pasitaisydavo tekstą taip, kaip reikia. Aš jau gaudavau tekstą, su kuriuo nebeturėdavau panašių problemų.

Beje, kaip vėliau supratau, anų laikų verstinės literatūros redaktoriai buvo įpareigoti iš užsienio autorių knygų išbraukti tarybinei ideologijai nepriimtinas mintis. Kilus Sąjūdžiui per vieną „Vagos“ darbuotojų visuotinį susirinkimą buvo surengtas lyg ir toks „vertybių perkainojimas“. Atsistojęs vienas kolega, pats būdamas žodžio meistras, atgailaudamas papasakojo būdingą situaciją, kai redaguodamas vertime prieini tam tikrą sakinį ir... „ranka pati“ (suprask, išbraukia tą „netarybinį“ sakinį). Tiesą sakant, vėl į nieką nemesdama akmenis pasakysiu, kad tada truputį pašiurpau – juk visada buvo galima apsimetus naivuoliu mėginti išsisukti, net jei koks skundikas ir būtų kam reikia parodęs tą sakinį jau išėjusioje knygoje ir tave būtų pradėję tampyti pas viršininkus pasiaiškinti dėl „aplaidumo“. Taip, rizika buvo – tikrai galėjo grėsti dideli nemalonumai darbe, net darbo praradimas, betgi ne sušaudymas ir ne Sibiras, buvo nebe tie laikai.

S. D.: Kokie buvo Jūsų santykiai su Glavlitu?

A. K.: Aš net tiksliai nežinojau, kaip iššifruoti šios įstaigos pavadinimą. Galbūt jos pavadinimas buvo pusiau kodinis. Be abejo, įstaiga nesivadino tiesiogiai kokia nors Cenzūros žinyba. Bet kiekvieną leidinį, galutinai surinktą ir parengtą spaudai, iki masinio spausdinimo turėjo peržiūrėti Glavlitai. Leidinys realiai

galėjo būti sulaikytas, neleistas spausdinti arba pareikalauta konkrečių pataisų.

Jokio bendravimo su leidinius skaitančiu Glavlito valdininku (nežinau, gal jie irgi buvo vadinami redaktoriais?) nebūdavo, nors savo parengtus leidinius aš, kaip redaktorė, pati nešdavau cenzūruoti. Turbūt būdavo pasakoma, kada leidinio maketą reikia atsiimti. Maketą galėdavai paduoti ir budėtojui. Man atrodo, kad aš leidinį paduodavau kažkokiam žmogui, kuris centralizuotai juos priimdavo. Aišku, tai buvo pusiau įslaptinta įstaiga, todėl ir darbuotojai nebūdavo labai afišuojami. Greičiausiai darbuotojai buvo tiesiogiai susiję su saugumu, bet nieko konkrečiai nežinau – tikrai žino tik tie, kurie tokiose vietose dirbo.

Gal ir aš esu mačiusi konkretų darbuotoją, bet su juo nevykdavo jokia diskusija, nes Glavlito sprendimai buvo nediskutuojami ir besąlygiškai privalomi. Bendraujant su Glavlito darbuotojais, diskusijai vietos nebuvo numatyta.

Cenzorius, kuris gaudavo konkretų leidinį, jį visą perskaitydavo. Mano, kaip Dailės redakcijos redaktorės, praktikoje aktyvaus Glavlito įsikišimo į parengtus leidinius nepasitaikė.

Dirbdama Korektūros skyriuje esu mačiusi Jurgos Ivanauskaitės romano „Mėnulio vaikai“ pataisas po cenzūros – buvo konkrečiai išbraukti medikamentų, kuriais galima kvaišintis toksikomanams, pavadinimai. Žodžiu, kad tarybinis jaunimas iš Ivanauskaitės romano nesužinotų, kokių vaistukų linksmumo dėlei pasiieškoti kad ir namų vaistinėlėje. Tąkart nebuvo jokios rimtos politikos, turbūt niekas ir nemalonumų nesulaukė – tiesiog suveikė budri akis pagal nurodymus, kurie toje įstaigoje, manau, tikrai buvo labai konkretūs.

Beje, dirbdama Dailės leidinių redakcijoje dar iki „vidinės emigracijos“ į Korektūros skyrių, esu parodžiusi pusiau komišką nykštuko drąsą prieš cenzūrą. Redagavau Danutės Jedzinskienės monografiją apie Kazį Šimonį – ji su tokiu pietetu rašė apie Šimonio grafikos iliustracijas religine tema, apie šventadienių šviesą jo darbuose, kad kai autorės pateiktame rankraštyje radau kalėdas ir bibliją, pagal nerašytą, bet tvirtą anų laikų taisyklę

parašytas mažąja raide, man „ranka pati“, anot minėto kolegos, pataisė taip, kaip rašoma dabar – Kalėdos, Biblija. Ir dabar galite rasti anų laikų leidinį (išspausdinta 1986 metais, rengta dar anksčiau) su šia „diversija“ prieš tarybinę cenzūrą! Pati su savimi pasitariau, kad jei kas, pasiaiškinsiu, jog tai tikriniai žodžiai ir lietuvių kalbos taisyklės reikalauja rašyti juos didžiąja raide. Juk Hitlerio nerašome mažąja, kad ir kaip jo nemylime. Įdomu, kad Glavlite nė šuo nesulojo – gal patys cenzoriai pamanė, kad dabar tokia rašyba įvesta, o gal irgi nusprendė pusiau ištraukti špygą iš kišenės. O greičiausiai tiesiog nepastebėjo.

S. D.: Kur ta įstaiga buvo?

A. K.: Man atrodo, dabartinėje Smetonos gatvėje, senos statybos name. Atsimenu, kad tai buvo atskira įstaiga, turėjusi atskirą savo iškabą.

S. D.: Užduosiu klausimą apie leidybą sovietmečiu. Ji turėjo vykti planingai, tvarkingai. Kas galėjo turėti įtakos greitesniam arba spartesniam knygos išleidimui?

A. K.: Greitesniam išleidimui – niekas, nes vis dėlto ekonomika buvo labai nerangi, o ir technologijos pagal tempą nepalyginamos su dabartinėmis. Grynai technine prasme leidinys ilgai gulėdavo leidykloje. Kol sulaukdavo savo eilės – kas jį paims redaguoti. Vėliau laukdavo eilės spaustuvėje – kas jį ims spausdinti. Nebuvo numatyta pakankamai pajėgumų, kad kiekvieną darbą būtų galima operatyviai padirbti. Be abejo, iš tikrųjų būdavo lygesnių už lygius – ir be jokių eilių kūrinys galėjo būti ir redaguojamas, ir spausdinamas. Bet vis tiek apšukos buvo lėtos. Man atrodo, kad paprastų knygų, su kokiomis aš dirbau, rengimas trukdavo nuo metų iki dvejų. Nuo to laiko, kai knyga atsidurdavo leidyklos planuose, praeidavo metai, tada ji pasirodydavo knygyne. Bijau pameluoti, gal kas nors mane pataisys.

S. D.: Koks buvo vadinamųjų vidinių recenzentų vaidmuo? Kas juos parinkdavo?

A. K.: Tikrai nežinau. Prisimenu, kaip kalbėjome apie šventimus su redaktorais. Redaktorius šitų dalykų visai nelemdavo, dėl to mažai kas jam ir lankstydavosi. Jis atsakydavo už galutinį rezultatą, bet nebuvo likimus lemiantis asmuo. Neabejoju, kad mano bendradarbiai, leidyklos senbuviai, su savo tiesioginiais viršininkais palaikę draugiškus santykius, žinodavo daugiau. Jie turbūt galėtų atsakyti. Bet šiaip redaktorius šituose reikaluose nedalyvaudavo. Aš tokio pašvęstųjų luomo nepasiekiau.

Šiaip jau vidinė recenzija yra analogiška dabartinių leidyklų samdomų ekspertų iš šalies nuomonei. Tačiau būtų pernelyg lengvabūdiška tokiu palyginimu apsiriboti. Visi girdėjome, kad neretai tai būdavo dingstis iš anksto susidoroti su nemalonėje (bet kieno nemalonėje – svarbu, kad tai būtų įtakingas žmogus) esančiu autoriumi, drįstančiu pretenduoti į leidyklos „klientus“, tačiau kadangi pati esu girdėjusi tik miglotus gandus, negaliu pasakoti kaip liudininkė. Tačiau vidinę recenziją galėdavo sudaryti ir visai dalykiškos, konstruktyvios pastabos. Kadangi vidinis recenzentas faktiškai atstovaudavo oficialiai leidyklos nuomonei, autoriui į tas pastabas būdavo privaloma atsižvelgti, žinoma, jei jis norėjo, kad būtų išleistas jo kūrinys.

Dabar leidykla, iš dalies pasitikėdama tam tikru ekspertu, prašo jo įvertinti rankraštį, bet konsultanto redakcijos ir pastabos nėra privalomos nei leidėjui, nei autoriui. O tada recenzento, oficialaus nuomonės „iš viršaus“ reiškęjo, rekomendacijos autoriui buvo privalomos.

Gavusi rankraštį esu mačiusi ir prie jo pridėtų vidinių recenzijų. Vidinę recenziją, kaip lydraštį, gaunu tiesiog pasižiūrėti, kas autoriui buvo rekomenduota, ir kaip recenzento rekomendacijos yra įvykdytos.

Recenzentas būdavo tam tikrą pasitikėjimo filtrą praėjęs žmogus. Bet specialaus siundymo ant kurių nors autorių, parenkant recenzentą, jam davus suprasti, ką reikia rašyti, aš ne tik kad nemačiau, nebuvau liudininkė, bet nelabai apie tai esu ir

girdėjusi. Jau tik šiais laikais girdėjau apie Broniaus Radzevičiaus „Priešaušrio vieškelį“ vidinį recenzavimą, kai recenzento buvo į miltus sumaltas ir tuo pagrindu leidyklos atmestas pirmas romano variantas.

S. D.: Ką žinote apie honorarų sistemą? Kas lemdavo knygų tiražus?

A. K.: Pirmiausia didžiuliais tiražais būdavo leidžiama propagandinį vaidmenį atliekanti lektūra, nors visi žinojo, kad niekas jos nepirks. Tarkime, galiu pateikti kaip pavyzdį CK sekretoriaus Petro Griškevičiaus neva prisiminimų knygą, kurią ne jisai pats rašė. Knyga buvo išleista kitoje leidykloje milžinišku tiražu Potiomkino kaimų principu – kažkam sudarant iliuziją, kad liaudis masiškai skaito, domisi, pritaria ir dievina. O iš tikrųjų tokių knygų išvis niekas net nepirkdavo. Nežinau, kur paskui tokios knygos būdavo dedamos. Galbūt dalis patekdavo ir į makulatūrą. Gal įsigydavo įstaigos, gamyklos į savo vidines bibliotekėles. Negaliu pasakyti. Bibliotekos tokio šlamšto taip pat visada turėdavo.

Kai kurių knygų tiražą lemdavo realus poreikis – jeigu būdavo numatoma, o paskui pasitvirtindavo didelė paklausa. Pagal realią paklausą būdavo leidžiami papildomi tiražai tokių reprezentacinių leidinių, kaip „Vilniaus architektūra“, kuriuos vieni kitiems dovanodavo ir kurie būdavo kiekvieno inteligento bute. „Čiurlionio“ albumų tiražas taip pat buvo artimas paklausai.

Tačiau didžiausią ažiotažą paprastai sukeldavo mažais tiražais leidžiamos knygos. Beje, „mažas tiražas“ visų laukiamai knygai tada buvo, tarkime, 20.000 egzempliorių. Žinoma, buvo daug skaitančių žmonių, be to, išeidavo kur kas mažiau knygų.

Iš knygų žmonės laukdavo kitokių žinių, nei iš partijos suvažiavimo tribūnos. Tokių leidinių, kurie turėdavo tam tikrą opozicinį prieskonį, reali paklausa niekada nebūdavo patenkinama, bijant tiražais tarsi patvirtinti realų žmonių interesą. Dėl to buvo didžiulis paklausų knygų deficitas knygynuose. Jų būdavo labai sunku gauti. Jos iš knygynų dingdavo žaibiškai.

Atvežus kokią nors knygą į knygyną, išsirikiuodavo didžiulė eilė. Būdavo, tau pasiseka, jeigu staiga gandų būdu iki tavęs ateina informacija, kad Marcinkevičiaus knygą „Dienoraščiai be datų“ pardavinėja Centiniame knygyne. Prie jo stovi eilė, išlindusi į lauką. Atsistojęs į eilės galą, jau gali šitos knygos nebegauti (tai buvo vadinama žodžiu „gauti“ – ne nusipirkti, nes tai buvo tarsi dovana, lygiai kaip iš gamyklos būdavo „nešama“, o ne vagiama – taip žodynas atspindėjo moralę ir pasaulėžiūrą).

S. D.: Koku tiražu eidavo eilinis dailės albumas?

A. K.: Mikroskopiniu tiražu buvo laikomas 5.000 egzempliorių tiražas. Buvo tokia „Šiuolaikinių dailininkų“ serija, eidavo nelabai dideliu tiražu. O šiaip jei autorius ar tema buvo artimesni oficiozo statusui, tiražas buvo pučiamas, nepaisant realios paklausos. Jei kūrinys buvo ne visiškai mainstreamas ideologiniu požiūriu (nors ir žinota, kad būtų labai paklausus), atvirksčiai, tiražas buvo mažas. Planinei ekonomikai nerūpėjo pelnas, tad nerūpėjo ir patenkinti paklausą. Planinės ekonomikos užduotis – laiku išleisti numatytą knygų skaičių, kad būtų įvykdytas planas.

S. D.: Ar egzistavo tiražų sistema, ar kažkas galėdavo tiesiog iš oro tai nuspręsti?

A. K.: Svarstydamas ne iš oro, bet redaktorius nusprendavo tiražą. Su juo (tiksliau, manimi) apie tai net nebūdavo kalbamasi. Svarstymuose dalyvaudavo redakcijų vedėjai. Kadangi nebuvo vedėjos draugė, niekada nesu girdėjusi įspūdžių, grįžus iš posėdžių su leidyklos valdžia.

S. D.: Ar nebūdavo mados informuoti darbuotojų apie tai, kas kalbama posėdžiuose?

A. K.: Draugai, manau, būdavo informuojami, bet aš, kaip sakiau, nebuvo draugė. Jei kalbama be tavęs, tai tu ir neturi žinoti, tai kitos kastos reikalai.

Štai jau kelintą kartą į klausimus apie tiesiogiai su mano darbu susijusius dalykus atsakau „nežinau“, nors dirbau anų laikų „Vagoje“ 10 metų. Tai tam tikras viso tų laikų gyvenimo paveikslas. Mechanizmo sraigtelis nežinojo apie kitų sraigelių ir viso mechanizmo darbą.

S. D.: Koks buvo partinės organizacijos vaidmuo?

A. K.: Aš nebuvo partijos narė, todėl negaliu atsakyti. Konkrečiai „Vagoje“, inteligentiškoje įstaigoje, į partinius buvo žiūrima ironiškai. Jie laikyti karjeristais, parsiduodančiais dėl geresnės padėties ir gardesnio šaukšto. Tokia ir buvo realybė, to paprastai ir buvo einama į partiją. Bet tai dar nereiškia, kad pašaipūnai buvo patys didžiausi patriotai ir antikomunistai.

Vėl gal ne visi žino, bet pagal komunizmo klasikų raštus inteligentija buvo laikoma pavojingiausia (ne be pagrindo) visuomenės klase ir jos atstovų procentas komunistų partijoje sąmoningai buvo nustatytas pats mažiausias. Žodžiu, tarnautojui norint įstoti į partiją, reikėjo lipti pro adatos skylutę. Tad tie pašaipūnai ne vienu atveju viso labo buvo pavyduoliai, kurie mielai patys būtų patekę tarp išrinktųjų – partinių. Pavyzdžiui, girdėjau gandų, kad viena mano buvusi mokytoja irgi išdidžiai nešiojo tautos kankinės vainiką dėl to, kad jos taip ir *nepriėmė* į partiją, nors ji norėjo ir ne kartą prašėsi. Ne dėl to, kad būtų siūlę, o ji *atsisakiusi* ir patekusi į nemalonę, o kad kaip tam Brisiui niekas jai neleido šeimininkui kojų palaižyti. Pabrėžiu – tai tik gandai, bet pats jų turinys rodo, ką žmonės laikė kankinyste ir iki kokio absurdo buvo suniekšinta moralės sistema.

Kai kuriais atvejais šaipymasis iš komunistų partijos buvo net, sakyčiau, snobizmo požymis. Juk partiją ironizuoti buvo jau tiesiog banalu, kaip spardyti nudvėsusį liūtą (aišku, tik moraliai nudvėsusį – fiziškai jo nagai dar buvo labai stiprūs) – ir taip viskas buvo aišku. Tai buvo apskritai už padoraus žmogaus kalbėjimo ribų. Būtų buvę trivialu aiškinti, kaip man nuobodu per televizorių žiūrėti partijos suvažiavimus arba skaityti CK

sekretoriaus Griškevičiaus veikalus. Buvo ir taip aišku, kad tu jo neskaitai.

Istorinio teisingumo dėlei turiu pasakyti, kad vienintelis man sunkiu metu darbe atvirai mane palaikęs ir pagal galimybes, kiek jų buvo nesigriebiant intrigų, mane gynęs žmogus buvo tuometinė komunistų partijos narė Irena Krivickienė. Ji buvo paprasta redaktorė, nekonfliktavo su viršininkais nei dėl manęs, nei dėl savęs, tačiau jos nuosaiki vieša parama man irgi buvo kai kurių kolegų pašaipos objektas – neva aš ieškanti gynėjų „partine linija“. Tačiau Irenai liksiu visą gyvenimą dėkinga už tai, kad nepasibodėjo palaikyti kažkam neįtikusią naujokę, nors pati tikrai nebuvo visagalė.

S. D.: Ar patys darbuotojai turėjo galimybę nusipirkti „Vagos“ išleistų knygų?

A. K.: Taip. Kas kiek laiko pačioje leidykloje galėdavome nusipirkti ne tik „Vagos“ išleistų knygų. Kai tose pačiose patalpose buvo „Vyturio“ leidykla, galėdavome dar įsigyti „Vyturio“ išleistų knygų.

S. D.: Kiek egzempliorių?

A. K.: Neribotai, bet niekas nepirkdavo dešimtimis. Nebuvo tokių protingų žmonių, kad neštų kam nors į gatvę pardavinėti. Aš nepastebėjau spekuliacijos knygomis.

S. D.: Bet knygų reikėjo visiems pažįstamiems?

A. K.: Vis dėlto retai ir išėdavo tos visų geidaujamos knygos, tad nepamenu, kad būčiau kaip duonos pirkusi glėbius „deficitinių“ knygų. Tikrai ažiotazinė knyga ir tada buvo didelis įvykis bei retenybė.

Mano laikais knygos buvo brangios. Knygos buvo nebrangios tais laikais, kai mano tėvai kaupė biblioteką, bet ir tai tik lyginant su vėlesnių laikų atlyginimais. Aš pas tėvus matydavau knygų,

kurios nekainavo rublio. Tėvų jaunystės laikais (6–7 dešimtmečiais) buvo mažesnės algos, tad ir tos mažesnės knygų kainos vargu ar atrodė tokios mažos.

Dar prieš man ėmus savarankiškai gyventi, maždaug 8 dešimtmečio antroje pusėje, Tarybų Sąjungoje buvo įvykusi neskelbta infliacija. Truputį padidėjo atlyginimai, nors 60 rublių atlyginimas vis dar egzistavo. Mažiausiai apmokamas būdavo, pavyzdžiui, valytojų darbas. Minimalus atlyginimas buvo pasislinkęs maždaug į 80 rublių pusę. O kainos gerokai ūgtelėjo, tikrai labiau negu atlyginimai. Mano savarankiško gyvenimo laikais tokios knygų kainos nebeegzistavo. Knyga jau retai kainavo vos rublį su trupučiu. Labai dažnai romanas kainuodavo du, beveik tris ar daugiau nei tris rublius. Tarkime, dvi knygos kainuoja apie 7 rublius. Už 7 rublius galima labai neblogai pagyventi – galima ilgai traukti iki algos. Dailės albumai kainuodavo dar daugiau – 15–25 rublius. Enciklopedijos tomas – 8, 10, 12 rublių. Vėlgi nežinau, kam tai buvo pigu. Tikrai ne man. Metrais pirkti knygas kaip dekoraciją buvo nemaža ištaiga. Bent aš nepirkdavau bet ko, kas tik pasitaikydavo, nors susipirkau visus man reikalingus brangius žodynus ir žinynus, taip pat grožinę lektūrą, kiek pavyko rasti, be kurios artumo ištiestos rankos atstumu tiesiog neįsivaizduoju gyvenimo.

S. D.: Dabar esate laisva vertėja. Ar būtumėt galėjusi tapti vertėja, baigusi universitetą?

A. K.: Aš apskritai vargu ar būčiau tapusi vertėja. Tiesiog nežinau, kaip mano amžininkai anais laikais tapdavo vertėjais. Man šis kelias tada tikrai buvo uždaras. Aš radau *status quo* – jau egzistuojančias šio darbo žvaigždes, tarp kurių net nesvajojau patekti.

S. D.: Dažniau jie tikriausiai būdavo užsienio kalbos specialistai?

A. K.: Taip, jie neretai (bet tikrai ne visada) būdavo užsienio kalbos specialistai. Tai – vienas dalykas. Tačiau svarbesnis

dalykas, kad laimė gauti vertimą buvo didelė malonė, kurią galėjo gauti ir žmogus, temokantis vienintelę svetimą kalbą – rusų, kurią tada visi mokėjo kaip antrą gimtąją. Tik tas laimingasis turėjo būti nusipelnęs šios malonės – būti šiaip malonus žmogus tiems, kurie dalijo laimę versti knygas, arba būti įtakingas. Be to, prisiminkime, kad vis dar egzistavo praktika per tarpinę rusų kalbą versti net iš gana populiarių kalbų, taigi iš tiesų vertėju galėjo tapti ir ne užsienio kalbos specialistas, jei tik mokėjo priėti prie tų, kurie duodavo vertimų. Žinoma, nenoriu pasakyti, kad vertėjo talentas ir kvalifikacija nevaicino jokio vaidmens, bet to galėjo ir neužtekti.

Anais laikais gauti versti buvo ypatinga malonė dar ir dėl to, kad už vertimą būdavo mokamas solidus honoraras. Be to, mano sluoksniu žmonės nelabai turėdavo kitų galimybių prisidurti prie algos. Redaktorius – ne elektrikas ar statybininkas, kuris galėjo laisvalaikiu papildomai užsidirbti iš savo amato. Nesant privačios leidybos praktikos, niekas privačiai nesamdydavo ir redaguoti.

Mano bendraamžiai (ir aš kartu su jais) išėjo į vertėjus jau Atgimimo metais, atsirandant rinkos santykiams, kai nebe viską ėmė lemti pažintys.

Beje, net oficialiai iš „tikrų“ užsienio kalbų verčiantys žmonės, matyt, taip nepasitikėjo savo užsienio kalbos mokėjimu, kad versdami dažniau pasižiūrėdavo į rusišką originalo vertimą negu į originalą. Kai žymaus vertėjo palikime – vertime iš prancūzų kalbos – atsiranda Foma vietoj Tomo, man kyla rimtų įtarimų, ar tikrai šių dalykų šaltinis yra prancūziškas originalas. Nors gali būti ir kuriozų – gal būtent redaktorius, būdamas neįgalus palyginti vertimą su originalu, žvilgčiojo į rusišką „kanoną“ ir įpynė dėmę, bent mano akyse teršiančią vertėjo gerą vardą. Vertėjas galėjo ir nepastebėti tokių patobulinimų.

S. D.: Ar būdavo tokių knygų, kur žinodavote, kad jas parašė kas nors kitas? Grįžkime prie neseniai Jūsų paminėto pavyzdžio.

A. K.: Anksčiau kalbėjau apie kitos leidyklos išleistą knygą. O per mano pačios praktiką tokių atvejų nepasitaikė. Bent aš nežinojau.

S. D.: Pasikalbėkime apie skaitytoją. Ką Jūs skaitydavote? Ar turėdavote autorių, kurį labai mėgdavot?

A. K.: Šiaip keistoka tokį klausimą girdėti filologui, nors galbūt yra ir neskaitančių filologų. Ne, ne galbūt, bet aš tiesiog ne iš jų. O šiaip mano repertuare nieko originalaus, galima sakyti, vien banalybės – Tomas Mannas, Proustas, Dostojevskis, Bulgakovas, Edgaras Poe. Tomas Venclova ir dar kartą Tomas Venclova. Martinaitis besąlygiškai. Boccaccio, Cervantesas ir – o siaube – Rabelais (niekada netikėjau, kad jis bus mano, iš pradžių nieko neišėjo net su malonumu sugraūžus Bachtino studiją apie Rabelais komizmą, bet ačiū vienai buvusiai bendradarbei kalbos redaktorei iš „Lietuvos ryto“, padariusiai mano gyvenime tai, kas nepavyko Bachtinui). E. T. Hofmannas. Haufo pasakos. Baranauskas (už Donelaitį ačiū T. Venclovos straipsniui, kad davė veikiantį šifro raktą – iki tol irgi buvo bevaisės kančios kaip su Rabelais). Krėvė. Vaižganto topai. Šatrijos Ragana. Gogolis. Fetas. Dickensas. „Verterio kančios“. Mickevičius. Maironis. Nėris. Radauskas. Jurgis Savickis. Liudas Dovydenas. Pietario „Algimantas“. Simonaitytė. Katiliškis. Nietzsche. Camus. Villonas. Calderonas. Hemingway, Hardy, Blake’as, T. S. Eliotas. Pilkoji Pelėda (JAV rašytojas indėnas). Granausko „Jaučio aukojimas“. Kondrotas. Radzevičiaus apsakymai ir kol kas visiškai ne „Priešaušrio vieškeliai“. Alės Rūtos „Trumpa diena“. Prancūzų poetai simbolistai. Oskaras Milašius. Pruso „Lėlė“. Rusų sidabro amžius, bet kažkodėl ne Achmatova ir ne Cvetajeva, iš pradžių – ne Blokas, bet paskui praėjo pasipriešinimas. Kiek keistesnis pomėgis – prancūzų XVII–XVIII a. literatūra, net Rousseau su visa man baisia jo ideologija, užtat kokių talentu. Net Voltaire’as. O Madame de la Fayette „Princesę de Klev“ būtinai skaitau bent kartą per metus. Kiekvieną kartą alpėju skaitydama Choderlos de Laclos „Pavojingus ryšius“ – rusiškai, ne lietuviškai. Mano kartos stabai Hesse ir Kafka – vis dar ne, bet gal kada nors įvyks kontaktas. Su užsienio literatūrą man dėščiusia Irena Varnaite jau po mano studijų viena kitą tikinome, kad nei

viena, nei kita nejuokaujame teigdamos, kad Dumas – puikus rašytojas pagal pačius aukščiausius parametrus. Atleiskite, tikrai negaliu išvardyti mėgstamiausių – tiesiog jų per daug ir tokie visi gražūs. O kur visi kiti, taip pat labai gražūs, nors nesu jų įtraukusi į savo mėgstamiausių šimtukus.

Apskritai daug skaičiau užsienio literatūros vertimų į rusų kalbą – tiesiog lietuviškai jų buvo mažiau. Be to, „didžiajam broliui“ buvo leidžiama ir slidesnių autorių vertimų imtis. Jis visur buvo lygesnis už kitus. Beje, tik išimtiniais atvejais į TSRS „brolišku tautų“, t. y. ne rusų, kalbas koks nors užsienio autorius būdavo išverčiamas dar nepasirodžius jo knygos vertimui rusiškai. Paprastai tik Maskvoje davus aprobatą kokiam nors užsienio autoriui, jo drįsdavo imtis ir „broliškos tautos“.

Viena mano pastebėtų galimų išimčių šiuo atžvilgiu lietuviškoje praktikoje – Valdo Petrausko verstas Marquezo „Patriarcho ruduo“. Lietuviškai knyga pasirodė 1980 metais, originalo pirmasis leidimas – 1976-aisiais. Turint galvoje vertimo, redagavimo ir spausdinimo tempus, aš nematau, kad šis romanas galėjo būti lietuviškai išleistas dairantis į Maskvą.

S. D.: Ar Jums nebereikėjo mokytis lenkų kalbos? Man atrodo, kad vyresni mokydavosi.

A. K.: Lenkų kalbos mokytis reikėjo. Aš Universitete turėjau lenkų kalbos seminarą, labai tuo džiaugiausi ir stengiausi kuo daugiau kalbos pramokti. Gramatikos žinių tikrai gavau. Bet netapau tokia gudri, kad be vargo skaityčiau lenkų žurnalą „Kobieta i žycie“, žiūrėčiau lenkų televiziją ir per tai išmokčiau skaityti lenkiškai romanus. Buvo tokių žmonių, kurie tikrai daug daug lenkiškai skaitydavo. Aš lenkiškai neskaičiau, galėjau tik versti su žodynu. Esu tai dariusi. Bet kad skaitymas lenkiškai man teiktų malonumą – tokio lygio nebuvau pasiekusi.

S. D.: Jums, matyt, to neppureikė. Jeigu būtumėt norėjusi, būtumėt išmokusi. Anų laikų inteligentai sako, kad specialiai išmoko lenkiškai, nes lenkų kalba visko buvo daugiau.

A. K.: Tai, kad lenkiškai laisvai neišmokau, reikėtų aiškinti mano tingumu.

S. D.: Ar skaitėte ir kaip anuomet vertinote atvirai ideologizuotas knygas?

A. K.: Mano supratimu, tokių knygų ne tiktai aš, bet niekas neskaitė. Visi žiūrėjo į jas ironiškai. Apie tai net nebūdavo kalbama – tiesiog iš paniekos, ne iš baimės. Žodžiu, už tokių veikalų neskaitymą niekas į kalėjimą nesodino, už griežimą dantimis pakampėmis – taip pat.

S. D.: Ar mokykloje dar reikėjo skaityti knygą „Kalvio Ignoto teisybė“?

A. K.: Mano laikai vis dėlto tarybiniais mastais jau buvo smarkiai liberalūs. Man atrodo, „Kalvio Ignoto teisybė“ kažkokiuose skaitiniuose buvo. Bet mokytojai tiesiog nesivargindavo prie šio kūrinio ilgiau sustoti.

S. D.: Ar mes kalbame apie provincijos mokyklą?

A. K.: Mano provincijos mokykla Utenoje – niekuo ne blogesnė nei vilniškė, tiesiog tai mačiau lygindama savo ir bendrakursių vilniečių iš mokyklos atsineštas žinias. Beje, aš baigiau dar ne pačią geriausią provincijos mokyklą. Utenoje buvo labai kieta 1-oji vidurinė mokykla, kurioje buvo sustiprintas humanitarinis mokymas, buvo dėstoma lotynų kalba. Jos aš nesu lankiusi – galbūt man nepriklausė pagal mano gyvenamąją vietą.

Mano tėvai yra eruditai, turi didelę biblioteką. Didelę išsilavinimo dalį esu atsinešusi iš namų. Utena apskritai buvo vienas iš stipresnių kultūros centrų. Tarsi sekant Greimo vizija, pagal kurią pageidautina, kad kultūros gyvenimas vyktų ne vien sostinėje – bendram visuomenės kultūros lygiui palaikyti. Savo

metu vietinis Utenos inteligentijos ratelis sukosi apie Rapolą Šaltenį, kitais laikais – apie kitus autoritetus.

O mokykloje buvo nemažai mokytojų, kurie laisvai interpretuodavo mokymo programą. Kad aš būčiau nors kokį rašinėlių iš „Kalvio Ignoto teisybės“ rašiusi, – to, gink Dieve, tikrai nebuvo. Būtų buvę juokinga. Praktiškai buvo duodama suprasti, kad tai yra juokinga.

S. D.: Ar žinojote apie pogrindyje platinamą literatūrą? Klausdama turiu galvoje ir studijų metus.

A. K.: Žinojau apie „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“. Viso labo esu girdėjusi apie šį pagrindinį leidinį, bet nemačiau nė vieno numerio. Esu mačiusi įvairios savilaidos. Savilaida buvo galima skaityti kad ir prorytietišką (jeigu nesakysime pseudorytietišką) lektūrą. Tai buvo Rytų filosofijos ir religijų gerbėjų tarpusavyje platinami reti, dažniausiai rusiški leidiniai. Kaip jau sakiau, tai, kas turėdavo realią paklausą, kas buvo tikrai madinga, būdavo baiminamasi leisti dideliais tiražais. Leidėjai nenorėjo išsiduoti aukštesnei valdžiai, kad pataikauja nelabai oficialios ideologijos poreikiams.

Mažais tiražais leidžiamos itin populiarios knygos būdavo išgraibstomos ir tapdavo bibliografinė retenybe. Dėl to atsirasdavo nelegaliai atšviestų ir net įrištų leidimų, kurie eidavo per rankas skolintis vieniems iš kitų. Taip esu skaičiusi Bulgakovo „Meistrą ir Margaritą“. Šis romanas buvo legaliai išleistas, bet paskui apsižiūrėjus labai apribotas jo prieinamumas bibliotekose, taigi plito jau padaugintas nelegaliai.

S. D.: Kur gaudavote tokių leidinių?

A. K.: Tikrai negaliu pasakyti. Radau draugės namuose, taip pat iš kažkur parsineštą. Skaičiau tol, kol svečiavausi tuose namuose. Būdavo visokių skolinimųsi nakčiai ar dviem.

S. D.: Ar nebijojote įkliūti?

A. K.: Nebuvo jokios baimės. Aš puikiai žinojau, už ką sėdama į kalėjimą, pavyzdžiui, už „Lietuvos katalikų bažnyčios kroniką“. Bet aš nežinojau, kokiais būdais jinai buvo gaunama. O už Bulgakovą – kur ten! Niekas už jo skaitymą nebūtų sodinęs. Tačiau už dauginimą, pavyzdžiui, atšvietimą ar perspausdinimą rašomąja mašinėle, galėjai įkliūti. Tarkime, aš skaičiau mašinėle spausdintą Mandelštamą. Bet aš nebuvau tokia turtinga, kad turėčiau rašomąją mašinėlę, tad niekada nieko nespausdinau ir nedauginau.

Daug tokios literatūros, kurios nebuvo viešosiose bibliotekose, vis dėlto tikrai nemažai buvo Universiteto Lituanistikos skaitykloje. Kalbu apie pokarinę emigrantų literatūrą. Žinoma, nekalbu apie Brazdžionį, kuris dėl „Šaukiu aš tautą“ buvo paskelbtas *persona non grata*. Bet šį bei tą tikrai buvo galima paskaityti. Dabartinės Mažvydo (tada – Respublikinės) bibliotekos Lituanistikos skaitykloje taip pat buvo nemažai emigrantų literatūros. Buvo galima gauti paskaityti, pavyzdžiui, Mackų ir pan.

Universitete lietuviško aukso amžius – ikikarinės Nepriklausomos Lietuvos literatūrą man dėstė Vitas Areška. Turiu pasakyti, kad Brazdžionį, Kossu-Aleksandriškį jis dėstė kur kas detaliau negu Teofilį Tilvytį. Abu pirmieji autoriai buvo įtraukti į egzaminų bilietų klausimus, nors Brazdžionio pasiskaityti bibliotekoje be spec. leidimo tikrai nebuvo galima.

S. D.: Tai kaip Jūs skaitėte egzaminui?

A. K.: Iš kur nori, iš ten ir gauk. Aš gavau iš draugės. Jos tėvai buvo daug vyresni už mano, seni Vilniaus krašto lietuviai inteligentai (tėvas baigęs Vytauto Didžiojo gimnaziją) ir savo bibliotekoje turėjo nuosavą ikikarinės laidos Brazdžionį.

S. D.: Ar Jūs dėstytojo neklausdavot, iš kur gauti knygą? Dabar studentai rėktų: „Iš kur mum gauti? Duokit kopiją!“

A. K.: Ne. Studentai neturėjo tokių teisių, kaip dabar. Jeigu studentui pasakyta perskaityti knygą, kurios neįmanoma gauti, vadinasi, jis gavo užduotį perskaityti knygą, kurios neįmanoma gauti. O ne instrukciją, iš kur ją gauti. O šiaip demokratijos ir tikrai liberalios, laisvos dvasios mano studijų metais Universitete, bent jau Filologijos fakultete, netrūko. „Niekur nesamo“ Brazdžionio įtraukimas į paskaitų ir egzaminų programą studentų buvo suvokiamas kaip garbė dalyvauti tam tikrame sąmoksle, o ne kaip piktybiškas stūmimas į pato situaciją.

Šiaip noriu pridurti, kad savo studijų metų Vilniaus universitetą aš visada vadinau kontrrevoliucijos lopšiu. Turėdama omeny, kad tas „kontr“ buvo nukreiptas prieš Didžiąją spalio revoliuciją ir jos pasekmes. Dėl to jame atsirado daug solidžios vietos ir Brazdžioniui, ir Aleksandriškiui, ir Niliūnui, ir visiems, kam reikėjo. O apie Tilvytį, kurį per egzaminą ištraukiau kartu su Krėve, Areška net nepanoro klausytis – išklausė apie Krėvę ir kartu egzaminavusiai krėvistei Pranei Česnulevičiūtei pasakė: „Ką gi, parašysim šiandien vieną penketą.“ Lygiai taip pat Lietuvos istoriją mums dėsciusi Irena Valiukonytė man per egzaminą ištraukus vieną klausimą iš Gedimino laikų ir vieną iš raudonai revoliucinio laikotarpio Lietuvoje apie 1918 m. (turbūt ne tiek laikotarpio, kiek tam tikrų apraiškų Nepriklausomybės kovų laikotarpiu), išklausė tik pirmąjį mano atsakymą į klausimą (apie Gediminą) ir įvertino aukščiausiu balu. Mano žinios antruoju klausimu jos nesudomino.

S. D.: Kada Škėmą skaitėte?

A. K.: Tada Škėmos „Baltos drobulės“ neperskaičiau. Škėma tikrai buvo dėstomas, be abejo, ir į programą įtrauktas. Bet Škėmos turbūt aš tiesiog negavau.

S. D.: Ar Jums buvo įtrauktas emigrantų kursas, kurį skaitydavo Kazakevičius?

A. K.: Tikrai ne. Aš juk studijavau iki 1984 metų, tada jokio atskiro emigracijos literatūros kurso negalėjo būti. Viešojoje erdvėje emigracijos rašytojai buvo ignoruojami kaip antitarybiniai, buvo už įstatymo ribų. Jeigu žmogus emigracijoje nebuvo kuo nors nusipelnęs raudoniesiems, jeigu jis nebuvo Rojus Mizara, viešajame diskurse jis tiesiog neegzistavo. Tačiau „kontrų lizdas“ Universitetas vis dėlto buvo didelė išimtis – kaip minėjau, prisidengdamas ikikarinės Lietuvos literatūros kursu, Areška kuo smulkiausiai išdėstė didžiuosius emigracijos autorius, kurie iki karo bent vystykluose buvo Lietuvoje, taigi formaliai juos buvo galima įtraukti į tą kursą.

S. D.: Ar kalbėdavotės apie draudžiamus autorius? Ar bijodavote?

A. K.: Nieko mes nebijodavom. Bijodavo tik tie, kurie bijodavo negauti šiltos vietos. Arba kurie ją gavę bijodavo prarasti. O norint prarasti „politiniu pagrindu“ tokią neypatingo šiltumo vietą, kokią aš turėjau, vis dėlto reikėdavo labai jau pasistengti, pavyzdžiui, kalbėti maištingas kalbas nebe savo virtuvėje, o kur nors viešai.

Tarkime, per neoficialų leidykloje išleistos knygos aplaistymą susirinkdavo nebūtinai asmeniškai vieni kitus pažįstančių žmonių – tai buvo pusiau oficiali aplinka, tad kalbos jau būdavo ne tokios laisvos kaip su privačiais draugais, nors pasitaikydavo kalbų ir su tam tikromis užuominomis. Kuo viešesnis lygis, tuo labiau pamatuotas buvo kalbėjimas.

Studijų metais esu turėjusi nepatogią situaciją su bendrabučio kambario draugėmis – savo įpratimu pradėjau nesirinkdama žodžių „keikti valdžią“, manydama, kad mes, lituanistai, visi savi ir panašiai mąstom, o jos akivaizdžiai pašiurpo, gal net prisiminė savo tėvų kaime gąsdinimus, kad ten, Vilniuje, gali būti provokatorių, varinėjančių tokias kalbas kaip aš, o paskui lekiančių skūstis kam reikia, kad štai kažkas tų kalbų klausėsi ir nepakankamai piktinosi.

Jei grįšim į „Vagos“ laikus, prisimenu trumpą epizodą, kai pagal kažkokius groteskiškus tarybinių įstaigų darbo ir

„kultūringo darbuotojų laisvalaikio“, o gal „tautų draugystės“ stiprinimo planus kartu su aštuoniais kitais bendradarbiais traukiniu važiovome į Rygą, į susitikimą su analogiškos latvių grožinės literatūros leidyklos „Maksla“ darbuotojais. Gali būti, kad tai buvo kažkoks neva jaunųjų darbuotojų susitikimas. Kaip visada pagrindinė ir vienintelė tokio komunikavimo dalis buvo pantagriueliškos išgertuvės, prasidėjusios vos įlipus į nenusakomo dvoko pritvinkusį traukinį ir visam lietuviškam devynetui susigrūdus į vieną apglaumijusią, apšiurusią kupė, kurioje netrukus įvyko netgi šokiai (!) pagal mūsų pačių atliekamas dainas ir pliaukšėjimą delnais. Pamenu, kaip savo damą galantiškai šokyje apkabinęs Tadas Četrauskas išsitraukė iš viršutinės kišenės cigarečių pakelį, „kad kupė pasidarytų daugiau vietos“. Ir staiga vidury šių linksmybių kaip laikrodžio dūžiai Poe apsakyme „Raudonosios mirties kaukė“ nuskambėjo kažkieno klausimas: „Mūsų yra devyni – kas stukačius (KGB informatorius – skundikas – A. K.)?“ Lygiai kaip tame apsakyme visi trumpai sustingo, bet greitai mintyse numojo ranka – et, vis tiek visada tenka gyventi su mintimi, kad visur gali būti ir yra stukačių. Ir toliau tęsėsi šokiai kupė devyniese.

Dar vienas „pokalbio apie draudžiamus autorius“ pavyzdys – trumpas mano persimetimas pora žodžių su tuometiniu bendradarbiu A. A. Jonynu. Atsitiktinai jį radau kavinėje, pati užėjusi išgerti kavos. Prisėdau prie Antano ir užvedžiau kalbą apie ką tik tada į Vakarus „pabėgusį“ S. T. Kondrotą – tada dar nežinojau, kad tai senas Antano bičiulis. Kaip visada tokiais atvejais, tokiam atskalūnui tarybinėje spaudoje prakeikiamuoju stiliumi buvo užlipdyta „tėvynės išdaviko“ etiketė (ji kažkodėl man labai primena dabar mūsų emigrantams lipdomą etiketę), o paskui sekė visiškas tokio asmens išbraukimas iš gyvenimo: jo knygos buvo šalinamos iš knygynų, bibliotekų, jį minėti buvo draudžiama ne tik geruoju, bet be ypatingos progos – ir piktuojų. Ir Antanas tarsi nei iš šio, nei iš to (nepamirškim, kad niekas nebuvo tikras, kas yra kas, iš kur jis galėjo žinoti, kad aš ne su KGB užduotimi traukiu jį už liežuvio) pasakė – taip ar labai panašiai: „Žinau tik viena – Saulius (o gal Tomas? – A. K.)

niekada nepaniekins Lietuvos.“ Tuo Antanas norėjo pasakyti, kad S. T. K. nieko neišdavė, o ypač svarbiausio – Lietuvos. Ir tai jis pasakė galbūt saugumo ausims – neatsižadėjo nei draugo, nei tėvynės.

Kitas analogiškas iškalbingas epizodas – iš mano bendravimo su diplominio darbo vadovu prof. Sauka laikų. Turėjau su juo aptarti būsimą savo diplominio darbo temą, o dėl sveikatos jis tada negalėjo ateiti į Universitetą, tad nuėjau į jo namus. Jis pradėjo svarstyti, kad nebūtinai turiu rašyti diplominį iš tautosakos – galbūt jam pačiam norėjosi atitrūkti nuo savo pagrindinės mokslinių tyrinėjimų temos. Pasakiau, kad domiuosi būtent tautosaka, ir kaip tik tą minutę pastebėjau jo knygų lentynoje gal 5 egzempliorius tuo metu kategoriškai uždrausto Tomo Venclovos „Kalbos ženklų“ – Venclova buvo „dar labiau išdavęs tarybinę tėvynę“ negu paskui S. T. Kondrotas, tad irgi buvo niekur neminimas, neplatinamas. Ir tada žiūrėdama į tuos 5 egzempliorius profesoriui leptelėjau, kad jei rašyčiau, tai gal apie Venclovos kūrybą, bet turbūt dar keliasdešimt metų oficialiai bus negalima jo net minėti. Jis tik linktelėjo ir toliau jau kalbėjom apie diplominį darbą tautosakos tema. Kas be ko, nekukliai leidau jam suprasti, kad labai norėčiau turėti vieną iš „Kalbos ženklų“ iš jo lentynos. Į tai profesorius atsakė, kad turiu pirma gerai parašyti diplominį, o paskui žiūrėsime.

Ir ką Jūs manote? Praėjo beveik metai, atėjo diplominio darbo gynimo diena. Po gynimo prof. Sauka lyg netyčia pasikvietė mane užėiti į Lietuvių literatūros katedrą, kur buvo mažiau žmonių, ir nelabai vikriai iš švarko kišenės ištraukė man dovanų žadėtąjį „Kalbos ženklą“. Uždraustą literatūrą. Nuo tos dienos nepraėjo turbūt nė 10 metų, ir šią relikviją papuošė autoriaus autografas. Su poetu susitikau jau laisvoje Lietuvoje, parašiau straipsnį „Kultūros barams“ apie jo kūrybą, publikavau porą pokalbių literatūros temomis.

S. D.: Ar su draugais kalbėdavote apie knygas?

A. K.: Apie nieką daugiau ir nekalbėdavome – tiesiog aš nebendravau su žmonėmis, su kuriais nebūčiau galėjusi kalbėtis apie knygas. Būdavo literatūrinių kalbų ir „Vagoje“ per neoficialius baliukus po darbo. Nenorėdamas būti visiškai balta varna, tiesiog privalėdavai dalyvauti vakariniuose darbo pratėsimuose kavinėje „Rūta“, o po „Rūtos“ – kieno nors bute. Atsimenu, kaip visiškai girtas bendradarbis iš Poezijos redakcijos, pats poetas, daužydamas kumščiu į stalą, aiškino kolegai A. A. Jonynui: „Sakyk ką nori, Antanai, Miežis vis tiek yra geras poetas!“ Oratorius norėjo pasirodyti drąsus ir originalus girdamas Mieželaitį, apie kurį, kaip poetą, padorioje draugijoje tada buvo nekalbama.

Kiek supratau, Mieželaičio „gynėjas“ norėjo pasakyti, kad neverta vaidinti šventuolių patriotų ir vien tik mėtyti akmenimis į partijos ir vyriausybės mėgstamus didesnių ar mažesnių talentų turinčius žmones, tiesiog reikia atsiriboti ir objektyviai įvertinti tą talentą.

Gal dabar keista tai girdėti, bet valdžiai malonūs ir jos malonėmis apiberti menininkai, net ir talentingi, tarp nenomenklatūrinės inteligentijos turėjo tikrai labai menkus reitingus. Tikro populiarumo įvairiuose lygiuose imtinai iki aukščiausių sulaukdavo tik daugiau ar mažiau prieš oficialią ideologiją įvairiomis formomis besišakojantys veikėjai – pirmiausia menininkai, neretai kiek įmanoma stumiami į pakraštį, nors dėl jų talento masto tas pakaštys buvo tik sąlyginis (čia turiu omenyje, tarkime, Martinaitį, Kernagį, jau minėtą tapytoją Kisarauską ir daug kitų).

Štai dėl ko dabar tiek galvos sukimo ir pašaipų sukeliantys ano meto valdžios veikėjų bandymai memuaruose neva save reabilituoti ir visaip baltinti – atseit ir jie savo aukštuose tarybiniuose postuose kovojo už tautos reikalus – iš dalies lieka nesuprasti. Reikia suprasti, kad tikrai prestižinis dalykas žmonių – masių – akyse bent mano laikais buvo ne aukščiausi partiniai postai, o kuo didesnė špyga prieš tarybų valdžią kišenėje. Jos parodymas už nugaros išvis sukeldavo ekstazę ir rodančiajam, ir žiūrintiems. Tai buvo didžiausia atgaiva žmogų žeminančių

suvaržymų pilname gyvenime, tad špygos rodymo lenktynės tikrai vyko ne tik tarp niekuo nesusitepusių atnašautojų mūzoms, bet ir tarp aukštų valdininkų.

Juk jie irgi buvo žmonės – apsirūpinę sočiu ir patogiu gyvenimu norėjo dar ir tikros, nesufalsifikuotos garbės. O tikroji, ne komunistų partijos, visų traukiamos per dantį, palaiminta garbė, kaip sakiau, buvo patriotiška laikysena ir veikla. Tad tikrai neverta laikyti vien tuščiomis pagyromis anų laikų veikėjų linksniuojamų savo nuopelnų tautai – jie daug ką galėjo nuveikti vien iš ambicijos, netgi tam tikros tuštybės, iš noro patikti, jei norite, – įtikti publikai. Pagaliau įrodyti tikrą savo galią – juk arčiausiai tiesti ranką į uždraustą vaisių ir likti nenubausti dėl tvirto užnugario galėjo kaip tik uoliausi partijos ir net KGB tarnai.

S. D.: ... laikyti Brazdžionį stalčiuje...

A. K.: Iš tiesų Brazdžionį stalčiuje labai dažnai laikė kieti saugumiečiai, iš ko nors konfiskavę. Dailininkas Kosciuška mano minėtai skulptorei Joanai Stanaitytei pasakojo, kaip su kažkoku savo pažįstamu saugumiečiu gerdami kalbėjo apie literatūrą (apie literatūrą kalbėjo ne vien filologai). Girtuokliavimo su tuo saugumiečiu rezultatas buvo toks, kad saugumietis, atsistojęs ant stalo ir turbūt iš kelnių išsitraukęs viską, ką turi, deklamavo garsųjį Brazdžionio eilėraštį apie „girtą mūrniką“ (ne mūr-ininką!), kuriame „apsimyzęs“ surimuota su Kristumi ant kryžiaus. Deklamavo iš Brazdžionio rinkinio, kuris greičiausiai buvo konfiskuotas ir kurį tas saugumietis pasiliko privačioje savo kolekcijoje, gal darbo kabinete – neišnešė į fondą ir neužrakino.

S. D.: Na, taip. Yra senas anekdotas: kas buvo didžiausi disidentai? – Sniečkaus augintinis, Venclovos sūnus.

A. K.: Nesakau, kad tokios perversijos buvo tikrai disidentiška drąsa. Tai tik vienas ciniškų būdų pasityčioti iš paties disidentškumo. Kita vertus, tarybų valdžios žiauriai represuotų žmonių, tremtinių palikuonys dažnai išties turėjo būti atsargesni –

baikštesni už tokius latrus iš saugumo, nes nesijautė tokie nebaudžiami kaip jie.

S. D.: Ar sekdavote literatūrinę spaudą?

A. K.: Taip, labai uoliai.

S. D.: Ko ten ieškodavote?

A. K.: „Metuose“ visada ieškodavome teatro, literatūros recenzijų, užsienio autorių, naujų kūrinių publikacijų. „Literatūra ir menas“ išgyveno geriausius laikus, kai šį savaitraštį mano vaikystėje prenumeravo mano tėvelis ir mamytė. Pamenu, kaip jie vienas kitam balsu skaitydavo savaitraščio publikacijas. Tuo metu teoriškai aš pati jau būčiau galėjusi skaityti, mat laisvai skaičiau nuo 4 metų, bet, žinoma, šio laikraščio publikacijoms nuo pradžios iki galo suvokti mano smegenėlės dar buvo per skystos. Bet jau mano studijų laikais, kai irgi uoliai skaičiau kultūros spaudą, tokių įdomybių, kokių tėvai rasdavo 7-to dešimtmečio „Literatūroje ir mene“, jau nebūdavo.

S. D.: Ar tai tikrovė, ar vis dėlto jau buvo pakitę skaitytojų standartai?

A. K.: Ne, tai tikrovė. Reikia prisiminti, kad po Kalantos susideginimo 8-ame dešimtmetyje, imta smarkiau smaugti mūsų nacionalinę kultūrą, savigarbą, padidinta visokeriopa protų kontrolė. Kultūros leidinių redakcijose, kiek buvo galima spėti iš rezultato, smarkiai sumažėjo drąsos. Chruščiovinis atšilimas 7-ame dešimtmetyje buvo vis dėlto maksimalus visų Vakarų madų (taip pat ir intelektualinių) priartėjimas prie tarybinės imperijos. 8-to dešimtmečio viduryje, po Kauno įvykių, viskas smarkiai įklimpo į pelkę.

S. D.: Ar skaitydavote akademinis straipsnius, monografijas apie literatūrą?

A. K.: Taip – norėčiau sakyti „be abejo“, bet gal nebuvo tipiška skaitytoja net ir tarp filologų. Domėjausi mane pasiekiančiais struktūralizmo, semiotikos teorijos veikalais – šie interesai buvo atsinešti iš Universiteto. O šiaip nerūdijančios mano akademinės meilės – iš jaunystės: Greimas ir Hegelio „Estetika“. Baltistai Toporovas ir Ivanovas. Ir vėl geriau nepradėti vardyti, bus per ilga eilė.

S. D.: Kaip anuomet vertindavote spausdinamą literatūros kritiką?

A. K.: Aš asmeniškai ja karštai domėjausi, kai kuria nepaprastai žavėjausi.

S. D.: Ar galėtumėte pasakyti, kuo žavėjotės?

A. K.: Labai susidomėjusi skaitydavau Nastopką, Žuką. Patikdavo skaityti Kubilių, bet šiek tiek kliūdavo daugžodžiavimas, nuteikdavo nepatikliai. Atrodydavo, kad tas galėjimas ir noras gražiai pasakyti kartais jį nunešdavo nuo realios analizės. Tada nebuvo Viktorijos Daujotytės gerbėja, nors uoliai skaičiau jos tekstus, jos žodis buvo be galo autoritetingas. Apskritai anuometinėje kritikoje buvo išsigalėjusi nepaprastai sudėtingai užšifruotos paukščių kalbos mada. Sakytum, kritikos kokybės ženklas buvo specialiai parašyti kuo painiau – taip, kad tik labai didelių kvalifikacijų humanitaras galėtų iššifruoti tą tekstą. Mane tai erzino ne dėl to, kad man būtų neįkandama (kaip tik man ir buvo lengvai įkandama, patys metrai dėstydami buvo įteikę savo mokytiniam įrankius iššifruoti jų giliausias mintis), bet kaip tuštokos pretenzijos. Siūlau pasiskaityti to laikotarpio (8-to dešimtmečio) spaudą, jeigu Jūs štai šitaip išplečiate akis. Kad tikrai kildavo įspūdis, kad vienas svarbiausių kritikos autorių tikslų buvo pasiekti, kad paprastam mirtingajam kritikos tekstas būtų totaliai nesuprantamas, vadinasi, be galo profesionalus ir protingas. Tai buvo tarsi kokybės ženklas. Tarsi būtų buvę neva pernelyg primityvu rašyti suprantamai ir aiškiai.

S. D.: Kas buvo tie kokybiški autoriai? Išvardykite juos.

A. K.: Tarkime, Nastopka – jei kalbėsime apie akademinės terminijos sunkiosios artilerijos kiekį jo straipsniuose. Jo tekstas paprastai būdavo įmantrus ir sunkiai iššifruojamas. Aš, kaip semiotikos adeptė, nesunkiai iššifruodavau, bet tiesiog matydavau pastangas pasikasyti ausį aprietus ranką galvą. Bet tai tik vienas bendros tendencijos pavyzdžių.

Erzino tai, kad dėl tokios tendencijos realaus teksto kokybės įvertinimo, kritinių pastabų ir net realios analizės kritikos straipsniuose aš nelabai matydavau. Po miglotomis frazėmis būdavo slepiamas nenoras ką nors bloga arba gera pasakyti apie autorių – tik protingai pašnekėti ir likti nieko nepasakius.

Kita vertus, dabar su dideliu malonumu prisimenu aktyvią, išties profesionalią, labai kvalifikuotą to meto literatūros kritiką. Mano minėtos pavardės – tik nedidelė dalis iš gausios kelių kartų kritikos plejados. O mano priekabės – tik vienas aspektas, mintys parašėse iš gero gyvenimo, kai tikrai netrūko kritikos pajėgų visapusiškai einamojo literatūros proceso recepcijai, kai buvo galima kaip atskiru kūrinio gėrėtis kritikos tekstu ir dar štai reikšti jam tokias pretenzijas, kokias ką tik išgirdote.

S. D.: Jūsų jaunystė sutapo su formaliųjų metodų atėjimu.

A. K.: Aš buvau ir turbūt tebesu didelė jų gerbėja. Beje, jų įsigalėjimas mano jaunystės laikų lietuvių literatūros moksle ir kritikoje irgi buvo nepaprastai avangardinis reiškiny, suprastas kaip plaukimas prieš srovę. Rusija savo struktūralizmo pradininkus, tokius kaip Lotmanas, kone persekiojo, tad sekimas jais Lietuvoje buvo kone pilietinio pasipriešinimo akcija. Vien dėl to, kad formalieji metodai tada buvo palyginti naujas reiškiny, tarybinės ideologijos sargai į juos žiūrėjo. Kita vertus, būtent formalieji metodai yra itin atsparūs vulgariam sociologizavimui, o tai buvo peilis į nugarą ankstesnei tarybinei literatūros mokslo, dažnai – antimokslo – tradicijai.

Šie metodai literatūros tyrinėtoji ir profesionaliam kritikui suteikia nepaprastai preciziškus, „švarius“, mokslo kriterijus bene labiausiai atitinkančius instrumentus priartėti prie teksto struktūros esmės, ypač jeigu tyrinėtojas pernelyg neįsikimba į kelias smulkmenas, kurios dažnai užkerta kelią priėti prie kūrinio visumos ir pačiam tyrinėtoji, ir jo tekstų skaitytoji.

Be to, esant tokiam geram būdai išanalizuoti tekstą, mane ne kartą yra nuvylusi „pernelyg objektyvi“ konkretaus kūrinio mokslinė analizė beveik be jokio kūrinio kokybės vertinimo. Iš semiotinės konkretaus teksto analizės kartais negali suprasti, ar, analitiko požiūriu, teksto autorius yra grafomanas, ar genijus. Taip, galima sakyti, kad, tarkime, mokslinės analizės tikslas visai nėra pažymių autoriams rašymas, tačiau ko ji apskritai verta be vertinamojo aspekto?

S. D.: Ar kalbate apie Nastopkos, Žuko recenzijas?

A. K.: Kalbu ir apie jas. Galiu dar pridėti Aleksandrą Krasnovą kaip semiotikos mokyklos atstovą.

Man būdavo gaila, kad šitiek proto yra išseikvojama tiesiog tekstą valdančiam mechanizmui parodyti ir nebelieka vietos teksto meniniam vertinimui. Man atrodydavo, kad minėti ir neminėti formaliaisiais metodais besivadovaujantys kritikai iš dalies yra savo metodo įkaitai.

Kita vertus, tie metodai buvo patogūs ta prasme, kad tokiame siaurame katile, kaip mūsų kultūrinė aplinka, leido visiškai nusiplauti rankas – galėjai išsisukti nepapekęs draugo, jei jis sukurdavo ką nors peiktina, ar nepagirti kokio nors Lenino premijos laureato, nes, kaip sakiau, tarp grynų intelektualų, saugančių savo gerą vardą, tai tikrai nebuvo madinga. Neturėjai už ką nei girti, nei peikti, nes tiesiog toks tavo metodas. Pavyzdžiui, parašęs labai protingą formaliaisiais metodais pagrįstą analitinį straipsnį apie valdžios maloninamą metrą, duoklę esi atidavęs visiems: metru – kad labai protingai parašei, publikai – kad nė žodžiu nepagyrei partijos favorito. Kažką

panašaus sau galvodavau skaitydama gana garsiai nuskambėjusią Aleksandro Krasnovo recenziją apie Jono Avyžiaus prozą.

Beje, aš nepaprastai žavėjausi Juozo Erlicko literatūrinėmis apžvalgomis, kritikos straipsniais. Nemaža dalis jo recenzuojamų autorių yra grafomanai. Aš būdavau dėkinga tiems grafomanams už jų produkcijai sugadintas tonas popieriaus vien dėl to, kad jie sudarė pretekstą Erlickui parašyti puikią recenziją.

Erlicko, kaip satyriko, pernelyg nemėgau, nors negaliu nepripažinti talento. Maniau, kad jo humoras dažnai pernelyg „saugus“, net bailokas. Formaliai tai buvo lyg ir mėginimas kažkam – tačiau nežinia kam – labai rafinuotai įkasti, o iš tikrųjų jis man atrodė gerokai prisitaikėliškas. Prisiminkime, ką Erlickas daugiausia parodijuoja savo eiliuotoje kūryboje, tarkime, Helen Blinkevičienės vardu? Būtent romanso stilistikos atgarsius smetoninės Lietuvos poezijoje, kad ir Aleksandriškio, o tos parodijos rašytos tais laikais, kai buvo visai sveikintina tyčiotis iš neva provincialios smetoninės Lietuvos kultūros paveldo. Man atrodė, kad Erlickas labai saugiu būdu vaizduoja vos ne antitarybinį veikėją. Snobams buvo labai priimtinas, o iš tikrųjų absoliučiai niekam nekenksmingas.

S. D.: Ar eidavote į literatūrinius vakarus? Kodėl?

A. K.: Taip. Aš eidavau dėl to, kad buvau žmogus iš apačios, savo kasdieniame gyvenime nematydavau kultūrinių herojų – tų, į kurių vakarus eidavau. Nepriklausiau rinktinei publikai, tad jų nesutikdavau kasdienybėje. Į juos eidavau pasižiūrėti iš žiūrovų salės kaip paprasta mirtingoji. Tiesa, darbe matydavau žymius dailininkus, kurių kūrybai skirti leidiniai buvo rengiami Dailės redakcijoje, – tokius, kokius bet kuris kitas būtų norėjęs sutikti, bet neturėjo galimybės. Bet aš, tiek būdama studentė, tiek dirbdama leidykloje, nesutikdavau su rašytojais (išskyrus keletą rašytojų bendradarbių), nes dirbau dailininkiškoje redakcijoje. Tokių kaip aš, ateinančių į literatūrinius vakarus, būdavo daug.

S. D.: Ar tuose vakaruose būdavo kalbama labai drąsiai? Vis tiek juk saugumiečiai sekdamo.

A. K.: Saugumiečiai visur viską sekdamo, tad net bailiausi žmonės turėjo tam tikrą imunitetą – bijojo, bet ne iki visiško paralyžiaus. Literatūros vakaruose pokalbis būdavo išties laisvesnis, nors, be abejo, antitarybinių prakalbų ten niekas neskeldavo. Tiesiog tai buvo labai širdį glostantis alternatyvus viešo bendravimo būdas, visada aukšto intelektualinio lygio, didžiulis kontrastas viešojoje erdvėje dominuojančiam niekingam, pataikūniškam, bukaprotiškam falšui ir melui.

S. D.: Ar skaitydami ieškodavote poteksčių? Ar manėte randą užuominų uždraustomis temomis?

A. K.: Tikrai taip. Šitie dalykai masiškai skatino skaityti. Netgi jau minėtas Eduardas Mieželaitis – ir tas, be abejo, siuntė užuominų. Taip buvo, kaip minėjau, pelnoma reali tautos pagarba. Tokios pagarbos kuriantys žmonės iš tikrųjų siekė. Netgi tie, kurie labai uoliai siekė malonių iš valdžios – premijų, šiltų vietų, geros buities – net ir tie šiuo atžvilgiu flirtavo su plačiąja publika. Kai kurie itin intensyviai, nes turėjo tokį saugų statusą, kad jau galėjo sau leisti aštrokai šnekėti, rašyti.

S. D.: Tokie, kaip Baltušis?

A. K.: Galbūt, bet šiuo atveju kalbu apie Mykolo Karčiausko „Žvirgždės poemą“. Sklido kalbos, kad dėl „eretiško“ savo turinio (neva pernelyg drąsios užuominos apie pokario partizanus) ji galėjo ir pasirodyti, ir būti išspausdinta tik dėl kažkokių artimų autoriaus ryšių su saugumu. Tos kalbos netilo ir po to, kai „Žvirgždės poema“ buvo uždrausta.

S. D.: Atrodo, kad beveik teišus yra Brazauskas, kuris irgi sako, kad visada dirbo Lietuvai.

A. K.: Nenorėčiau būti suprasta kaip dar viena ano meto veikėjų nuodėmių baltintoja. Pirmiausia aš pati buvau nuo tų veikėjų labai toli, jiems nieko nesu skolinga, sentimentų jiems neturiu, su tarybų valdžios žlugimu nieko nepraradau, išskyrus savo grandines, tad neturiu ir jokio intereso dirbtinai ko nors baltinti. Kita vertus, gana pavojingas ir vulgarizuotas, pernelyg supaprastintas požiūris, jis tikrai gali trukdyti adekvačiai suvokti praeitį, o kartu ir iš jos plaukiančią dabartį – šią poziciją galiu drąsiai reikšti dėl to, kad tikrai bent jau sąmoningai niekam ja netarnauju. Jei Brazauskas ar kas nors į jį panašus tiesiog iš ambicijos, tuštybės, puikybės ir pan. norėjo pasirodyti šaunuolis, kad yra toks įtakingas ir gali iš Maskvos išspausti Lietuvai kokios naudos, kodėl gi nepripažinus, kad ta tuštybė ir puikybė tikrai davė Lietuvai tam tikros naudos? Aišku, nereikia būti akliems ir turime matyti, kokia buvo obuoliavimo su velniu – flirto meno su Maskva – kaina, kurią mokame iki šiol.

S. D.: Ačiū už pokalbį.

Pokalbį parengė, įrašė, redaktore, vertėją Aušrą Stanaitytę-Karsokiene kalbino Šiuolaikinės literatūros skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja dr. Solveiga Daugirdaitė.

Pokalbis įrašytas: 2013-09-28; iššifruotas ir užrašytas: 2014-03-01.

Pokalbis autorizuotas: 2014-04-12.

Pokalbio trukmė: 115 minučių ir 2 sekundės.

Pokalbį šifravo ir užrašė dr. Neringa Markevičienė.